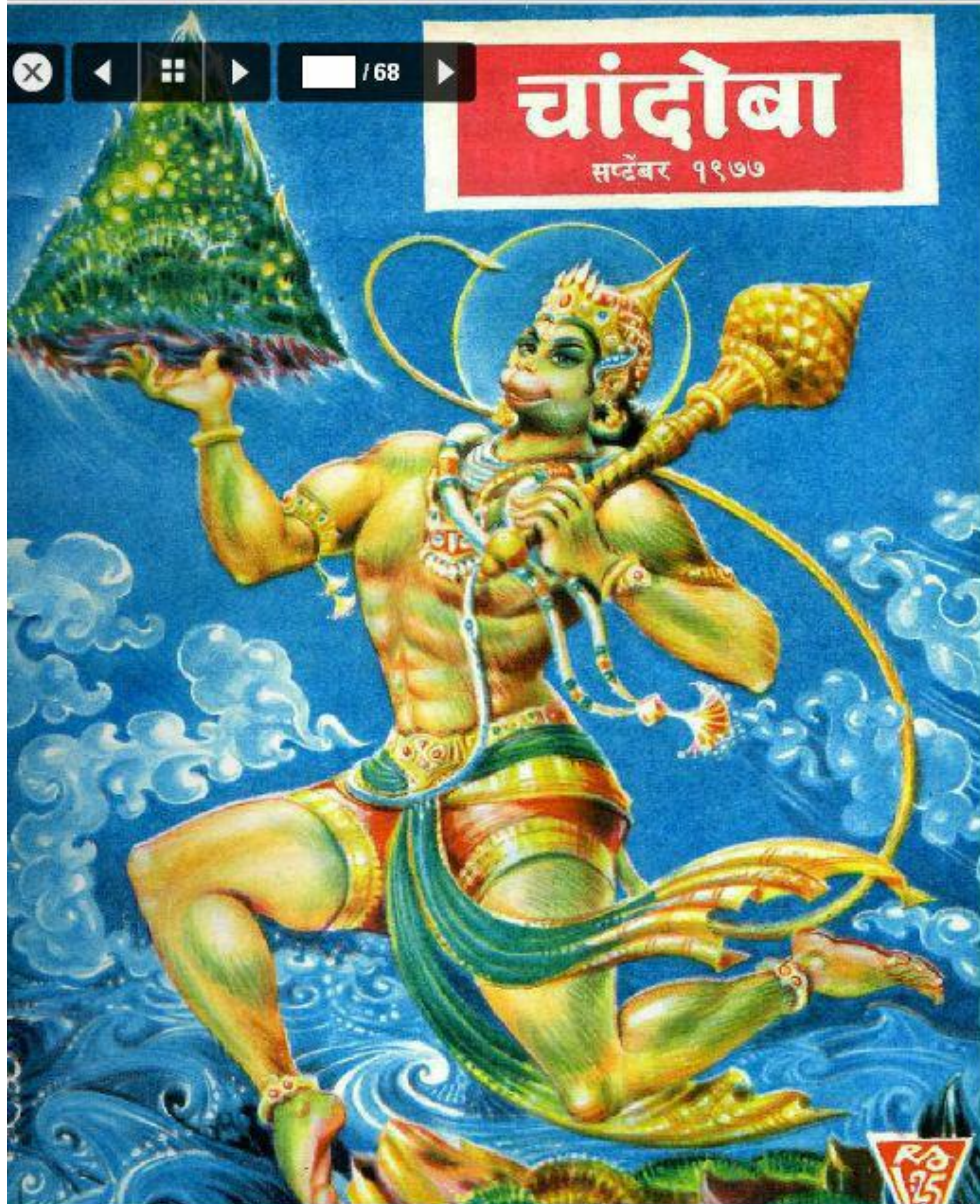

चांदोबा
सप्टेंबर १९७७

अमरवाणी

गुणवान् वा परजनः,
स्वजनो निर्गुणोपि वा,
निर्गुण स्स्वजनः श्रेया
न्यः परः परएव सः ॥ १ ॥

[इतर गुणवान असोत व आप्त गुणहीन असोत तरी जे आप्त आहेत तेच बरे. (कारण) परका तो परकाच !]

य स्स्वपक्षं परित्यज्य
परपक्षं निषेवते,
स स्वपक्षे क्षयंप्राप्ते
पश्चात् तैरेव हन्यते ॥ २ ॥

[जो कोणी स्वजनांना सोडून परक्यांना सामील होतो, तो स्वजन नष्ट झाल्यावर परक्यांच्या हाती मारला जातो.]

श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः
परधर्मात् स्वनुष्ठितात्,
स्वधर्मे निधनं श्रेयः
परधर्मो भयावहः ॥ ३ ॥

[परधर्म चांगला असला तरी त्याच्याहून गुणहीन असा स्वधर्मच श्रेष्ठ होय, स्वधर्माचे पालन करतांना मरण आले तरी ते पत्करले; परधर्म भयंकरच होय !]

कावळा आणि घुबड

[४९]

कावळा तेथे जमलेल्या पक्ष्यांना 'चंद्र-सरोवराची गोष्ट' सांगून म्हणाला– "कळलं का, बलवान नायक पाठीराखा आहे हे कळले तरच शत्रूची कशी गाळण उडून जाते ती? किती किती हुशार व शाहणे तुम्ही इकडे जमला आहांत, आणि कुरूप, दुष्टबुद्धीच्या त्या घुबडाला तुम्ही राजा निवडलात, तर काय म्हणावे तुम्हांला? शत्रूकडून जर आपल्यावर खरोखरच एखादे संकट आले तर हे घुबड आपलं रक्षण करू शकेल असे तुम्हांला वाटते आहे का?" कावळ्याने स्पष्टच विचारले.

"तू येईपर्यंत आम्हांला तसेच वाटत होते. परंतु तू म्हणालास ते ऐकल्यानंतर मात्र आम्हांला खरोखरच घुबडाच्या बल पराक्रमाचा संशय वाटू लागला आहे." पक्षी म्हणाले.

"कमाल झाली तर! अजून तुम्हांला या नीच जातीच्या घुबडाची घृणा वाटत नाही म्हणावयाची! याच्या सारखा आपला राजा असला तर आपली पक्ष्यांची जातच समूळ नष्ट होऊन जाण्याची शक्यता आहे. असल्या तुच्छ जातीच्या प्राण्याजवळ न्याय मागण्यासाठी गेलेल्या सश्याला आणि तीतराला माझ्या डोळ्यासमोर मरण आलेले मला माहीत आहे." कावळा म्हणाला.

"ऐकू दे तरी ती गोष्ट!" पक्ष्यांनी कावळ्याला ती गोष्ट सांगायला आग्रह केला.

कावळ्याने ससा आणि तीतर यांची गोष्ट अशी सांगितली :

काही दिवसांपूर्वी मी एका नदीकाठा-वरच्या झाडावर घरटे करून रहात असे.

त्या झाडाच्या खालच्या बाजूच्या ढोलीत एक तीतर पक्षी रहात असे. आम्ही दोघं एकाच झाडाच्या आश्रयाला रहात असल्या कारणाने आमची परस्परांशी चांगली मैत्री जमली. उजाडतांच आम्ही दोघं आहाराच्या शोधार्थ जंगलभर फिरत असूं आणि काळोख पडल्यावर संध्याकाळी परत येऊन दिवसभराचे आपापले अनुभव परस्परांना सांगत असूं.

असेच एकदां आहाराच्या शोधार्थ आम्ही दोघं जंगलात निघून गेलो. मी संध्याकाळी परतलो, परंतु तीतर पक्षी मात्र परतला नाही. त्याच्या जिवाला काही झालं तर नाही, अशी मनात शंका आली आणि मला भीती वाटू लागली. कारण अरण्यात आपल्या सारख्या लहान प्राण्याना खाण्या-साठी मोठे क्रूर पक्षी किंवा जनावरे टपलेली असतात. शिकारी जाळी टाकून कोणी त्यात सापडतो का दूर बसून पाहतात. तीतर पक्ष्यावर लांडग्या कोल्ह्याने झडप तर मारली नसेल!

म्हणून मी जवळपास घिरट्या घालून पाहिले की, माझा मित्र कोठे दिसतो का. सर्व जंगल चाळून पाहिले. पण पत्ता लागला नाही. काही दिवसांनी मी रहात असे त्या झाडाजवळ एक ससा आला आणि तीतर रहात असे त्या ढोलीत शिरून राहू लागला, त्याचे नाव होते शिखराग.

आपल्या मित्राच्या घरात शिरून बसणाऱ्या सश्याला दरडावून विचारण्याचा व त्याला बाहेर हाकलण्याचा विचार माझ्या मनात आला. परंतु इतके दिवस तीतर जिवंत राहिला असेल असे मला वाटलं नाही. म्हणून शिखराग सश्याला मी काहीच बोललो नाही, गप्प राहीलों.

प्राण्यांना आपल्या आयुष्यात किती अद्भुत गोष्टी घडलेल्या पहायला मिळतात! मी तीतर मेला असेल असे समजून होतो, परंतु तो तीतर एकदम एके दिवशी परतला. तो आतां बराच जाडजूड झाला [illegible] होती. कोठे तरी त्याला खूप खायला प्यायला मिळालं असलं पाहिजे.

तीतर पक्ष्याने परतल्यावर आपल्या ढोलीत शिरून बसलेल्या सश्याला पाहिले आणि चिडून म्हणाला–"कायरे सशा! मी घरात नसतांना माझ्या घरात शिरून बसायला तुला लाज भीती काहीच वाटली नाही का रे? मुकाट्याने बाहेर नीघ!"

तीतर म्हणाला ते ऐकून ससा फिदी-फिदी हसून म्हणाला–"डोकं फिरलं आहे का रे तुझं? पूर्वी कधी काही दिवस तू येथे राहिलास म्हणून हे तुझं कायमचं घर झालं का रे? ही सामान्य गोष्ट तुला कळू नये याचे मला आश्चर्यच वाटते आहे!"

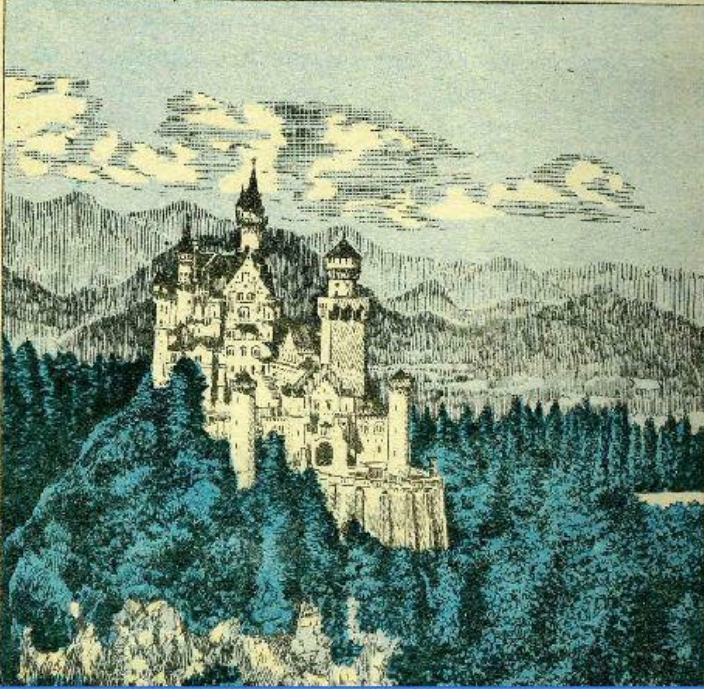
आतां मात्र तीतरपक्ष्याला फारच राग आला. म्हणाला–"हे मूर्खा! मलाच अक्कल शिकवायला निघालास का रे? मलासुद्धां थोडं फार धर्मशास्त्र कळतं, बरं का! घरं, विहिरी, बागा इत्यादींविषयी भांडण झालं तर त्या कोणाला मिळाव्या या विषयी न्यायनिवाडा करायला जवळपास राह-णाऱ्यांची साक्ष हाच एक आधार असतो, असं धर्मशास्त्रज्ञ सांगतात. तू आतां बळका-वून बसला आहेस त्या माझ्या घराविषयी साक्षीदारांना बोलावून न्यायनिवाडा करवून घेऊं या का?"

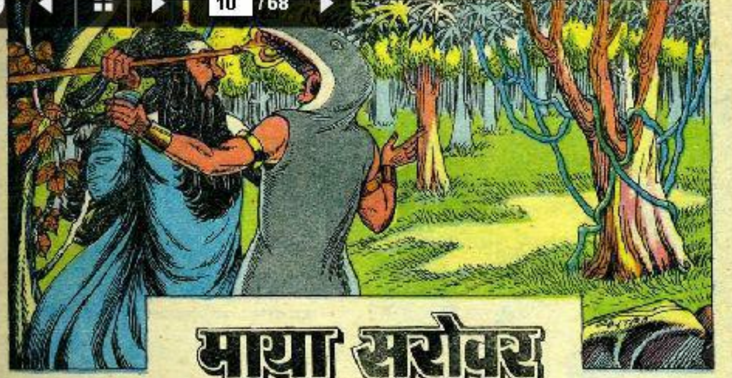
शिखराग ससा नाक मुरडून कान हलवीत म्हणाला–"आपणां दोघांना माहीत असलेल्या धर्मज्ञानांत बराच फरक असावा असं मला दिसतं आहे! एकदां घर सोडून गेल्यावर परत येऊन ते माझे म्हणण्याचा अधिकार कोणालाच नसतो. माणसांची गोष्ट मला जास्त माहीत नाही, परंतु आपल्यासारखे जे लहान प्राणी आहेत त्यांचे अधिकार आणि हक्क यांविषयीं माहिती असणाऱ्यांचं काय म्हणणं आहे ते मला चांगलं माहित आहे. आपण ज्या घरात राहतो त्यांत पिलं झाल्यावर ती मोठीं होईपर्यंतच आपल्याला त्या घरावर अधिकार असतो. त्यानंतर वाटेल त्याला त्यात राहतां येते."

१८७. वेडेपणातही थोरपण

१८८६ मध्ये राजा लुड्विग द्वितीय याने आत्महत्या करून घेतल्यावर साऱ्या युरोपाने त्याला वेड्यात काढले. त्याने आपल्या राज्यातल्या डोंगराळ प्रदेशात अनेक किल्ले बांधले. त्या सर्वांत सुंदर "न्यूश्वान स्टुइन" ह्याचे बांधकाम आहे. आस्ट्रियाच्या सीमेवरचा संगमरमरी दगडाचा १८६९–८६ हा किल्ला मध्ये बांधण्यात आला. चढण्याला दुसाध्य अशा पर्वतशिखरावर हा बांधलेला आहे.

माया सरोवर

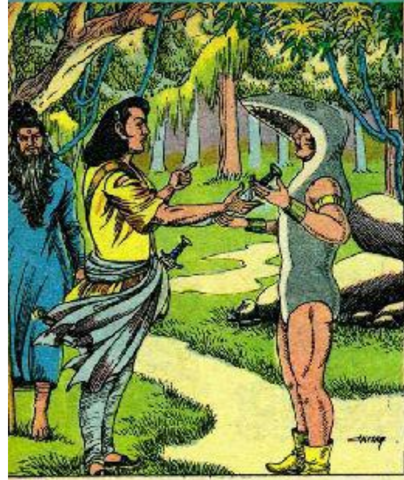
[१९]

[वनमाणसाने धाकट्या भावाला उचलून नेल्याचे कळल्यावर त्याच्या शोधार्थ निघालेला सर्पनख जयशील व सिद्धसाधकाला दिसला. त्यांनी त्याला धरून धमकावले की, माया सरोवराची वाट त्याने दाखविली नाही तर त्याला ठार केले जाईल. त्या वेळी कृपाणजित एका जलाश्वावर बसून तलवार फिरवीत येताना दिसला. पुढे–]

कृपाणजिताची आरोळी ऐकतांच जयशीलने सर्पनखाच्या डोक्यावरून आपली तलवार उचलून वळून पाहिले. कृपाणजित त्याला जलाश्वावर पुष्कळ अंतरावर दिसला. सिद्धसाधकाने आपला भाला आपल्या मुठीत घट्ट आवळून धरला व "अस्सं! इतक्या दिवसांनंतर कृपाणजिताचे रक्त माझ्या भाल्याला प्यायला मिळणार आहे!" असे म्हणत निघाला.

सर्पनखाने चटदिशी पुढे जाऊन सिद्धसाधकाचा हात धरला व म्हणाला–"अहो, जरा थांबा! पुन्हां एकदां खात्री करून घेण्यासाठी विचारीत आहे, हा कृपाणजितच नव्हे का त्या भयंकर वनमाणसाचा मालक?"

"होय, तेच वनमाणूस तुझ्या धाकट्या भावाला उचलून घेऊन गेले." सिद्धसाधक म्हणाला.

"तसे असेल तर त्याला ठार करण्या-पूर्वी ते वनमाणूस माझ्या धाकट्या भावाला कोठे उचलून घेऊन गेले, हे त्याला विचारावयाचे आहे." सर्पनख म्हणाला.

"चल, हो बाजूला, तुझ्या भावाला काय झालं त्याचं मला काय? हा आमचा हाडवैरी आहे. ह्याला परलोकी पाठविल्याशिवाय माझ्या मनाचे समाधान होणार नाही. त्यानंतर तुझी पाळी आहे!" म्हणत सिद्धसाधक दातओठ चावू लागला.

त्या दोघांचे बोलणे ऐकत जयशील उभा होता. त्याला एकदम एक गोष्ट सुचली. सर्पनखाला वळवून घ्यायला त्याला ती अत्युत्तम संधी वाटली. तो म्हणाला– "[illegible] तुझ्या धाकट्या भावाचा शोध काढण्याच्या कामी मी तुला मदत करण्याचे ठरविले आहे. मी व सिद्धसाधक आड उभे राहतो. तू कृपाणजितला बोलावून विचार, ते वनमाणूस आणि तुझा धाकटा भाऊ कोठे आहेत?"

"अहो, मी तुमचा फार आभारी आहे. मी आपले वाहन आणि तलवार वापरली तर चालेल का?" सर्पनखाने विचारले.

जयशील सर्पनखाला त्याची तलवार परत देत म्हणाला–"तो कृपाणजित खड्ग युद्धात निपुण आहे, फार सावधपणाने रहावे लागेल तुला." असे सांगून साधकाला-बरोबर घेऊन थोडे ऊन पडले होते त्या बाजूला झाडीत दोघे लपून बसले.

सर्पनख आपल्या जलाश्वावर चढून बसला. कृपाणजित अजून हाका मारीत झाडीत इकडेतिकडे हुडकत फिरत घोडे-स्वारी करीत होता. सर्पनख क्षणभर विचार करायला थांबून स्वतःच जाऊन कृपाणजिताला भेटायचे मनाशी ठरवून घोड्याला टाच मारणार इतक्यात त्याच्या पाठीला काहीतरी चुर्रदिशी बोचले.

सर्पनख घोड्यावर बसल्या बसल्याच चटदिशी तलवार उपसून वळला. त्याला समोर गिड्ड्यांचा सेनापती एका मेंढ्यावर एक भाला घेऊन बसलेला दिसला.

"[illegible] का रे भाल्याने माझ्या पाठीत टोचलेस?" असे रागाने फणफणत सर्पनखाने विचारले.

तो प्रश्न ऐकून खुजांचा सेनापती हसत म्हणाला–"अरे ए, पाणघोड्यावर बसलेल्या माणसा, मी खरोखरच भाला भोसकला असता तर तू आतांपर्यंत जमिनीवर लोळत पडला असतास की! तुझ्याशी बोलण्याच्या हेतूने मी भाल्याने थोडी खूण केली होती!"

"माझ्याशी बोलायची ही रीत झाली काय?" म्हणत आपल्या घोड्याला पुढे चलायला खूण करतां करतां थांबून सर्प-नखाने विचारले–"माझ्याशी तुझं काय रे काम? तुला माहीत नाही का की मी सर्व शक्तिमान अशा माया सरोवरेश्वराचा एक सेवक आहे; तू या जंगलात जमिनीवर हिंडणारा किडा आहेस."

ते ऐकून गिड्ड्याचा सेनापती चिडला. तो भाला उचलून वार करणार इतक्यात कृपाणजित जलाश्वावर बसून झाडीआडून बाहेर येऊन, सर्पनखाला समोर पाहून थोडा थांबून म्हणाला–"कोण रे तू? गडे-कोंडांच्या गावात माझ्यावर दोरीचा फास टाकून मला बांधणारा तोच का तू?"

"होय, माझ्या दोरीच्या फासातून स्वतःची सुटका करून घेऊन तू कसा बाहेर पडलास, हेच मला कळले नाही. नंतर तू

तो जलाश्व माझा धाकटा भाऊ सर्पस्वर याचा आहे. त्याचे तू काय केलेस?" म्हणत सर्पनखाने आपला घोडा कृपाणजित होता त्या बाजूला हळूहळू चालविला.

कृपाणजित ओरडून म्हणाला–"थांब, तू आहेस तेथेच थांब. आपण परस्परांशी बोलण्यासारखं पुष्कळच आहे."

सर्पनखाने घोड्याला थांबवून विचारले–"तुला काय रे बोलायचे आहे माझ्या-जवळ? माझा धाकटा भाऊ कोठे आहे?"

"वनमाणसाने एकाएकी हल्ला करून जलाश्वावरून तुझ्या भावाला उचलून नेले ते मी पाहिले. तो जातांजातां ओरडत होता. 'अरे दादा सर्पनखा!' तेही मी

ऐकले. म्हणजे तुझे नाव सर्पनख आहे तर! मी स्वारी करून येत आहे हा घोडा तुझ्या भावाचाच आहे. याला मी बाजूच्या झाडीत धरले." कृपाणजित म्हणाला.

"मी विचारले, फक्त त्याच प्रश्नाचे उत्तर तूं दिले नाहीस. माझा भाऊ कोठे आहे?" म्हणत सर्पनखाने तलवार उगारली.

"सर्पनखा! अशी घाई करू नकोस. नशीब हे मोठे बलवत्तर असते असे म्हणतात. तुझ्या धाकट्या भावाच्या कपाळावर त्या वनमाणसाच्या हाती मृत्यू लिहून ठेवला असेल तर यावेळेपर्यंत तेही झाले असेल. तसे झाले नसेल तर त्याने वनमाणसाला आपल्या काबूत करून घेऊन [illegible] जयशील आणि सिद्धसाधक यांचा शोध काढीत त्यांची शिकार करण्यासाठी जंगलात हिंडत असेल! तुझा साथी मकरकेतू आहे ना त्याला त्या दोघांनी किती छळलं म्हणून सांगू? ते सर्व या प्रदेशातल्या रानटी लोकांच्या तोंडी मी ऐकले होते!" कृपाणजित म्हणाला.

कृपाणजिताचे बोलणे संपण्यापूर्वी सर्पनख त्याला जोराने दरडावून म्हणाला—"दुष्टा! माझ्या धाकट्या भावाच्या मरणाला कारण तूच! इतर शत्रूंची गोष्ट मी त्यानंतर पाहीन, पहिल्याने तुझे डोके छाटून आपल्या भावाचा आत्मा शांत केला पाहिजे." असे म्हणत त्याने आपल्या घोड्याला तलवारीच्या मुठीने मारले.

जलाश्वाला आपल्याकडे वेगाने येत असलेला पाहतांच कृपाणजित घाबरून जाऊन थरथर कापू लागला आणि आपल्या घोड्याला मागे वळवून 'माझा हाडवैरी जयशील याला ठार केल्याशिवाय मी मरू इच्छित नाही. म्हणून तूर्त तुझ्याशी युद्ध करण्याची माझी इच्छा नाही.' असे म्हणत की, घोड्याला टाच मारून चौखूर पळवू लागला.

सर्पनख त्याचा पाठलाग करीत निघाला. हे सर्व झाडाआडून पहात ऐकत बसलेला [illegible] दोघे पळून जाणाऱ्यांपैकी एकजण आपला हाडवैरी आहे. दुसऱ्याला आपण आपला मित्र करून घेऊ शकलो तर आपल्याला माया सरोवरापर्यंत पोचतां येईल."

"तू म्हणतो आहेस ते बरोबर आहे. परंतु ते दोघे तर आपल्याला सापडतीलसे दिसत नाही. मग आतां आपण काय करायचे?" सिद्धसाधकाने विचारले.

जयशील झाडीतून बाहेर येऊन चकित होऊन पहात उभा असलेल्या गिड्ड्यांच्या सेनापतीला म्हणाला—"सेनापती! घोड्यांवरून पळून गेलेल्या त्या दोघांना तू पाहिलेसच आहेस! त्यांना तू धरले पाहिजेस. या जवळपासच्या सर्व प्रदेशात तुमच्याच जातीचे लोक वस्त्या करून रहात आहेत. त्यांना सावध करून या दोघांना काय वाटेल ते करून जिवंत धरू शकशील का?"

"अहो, ते काय मोठे काम झाले? या चारीबाजूच्या जंगलात, डोंगराळ प्रदेशात, दऱ्याखोऱ्यांत, सर्व जागी आमच्या जातीच्या लोकांच्या वस्त्याच तर आहेत. डफ वाजवून प्रदेशातल्या सर्वांना सावध करतो." असे म्हणत त्या सेनापतीने आपल्या मेंढ्याला आपल्या वस्तीच्या दिशेने सोडले.

"तरमग सिद्धसाधका! आपण आता येथे बसून करण्यासारखे काही दिसत नाही.

ती समोर टेकडी दिसते आहे तेथे जाऊन हे गिड्डे काय करतात, ते जाऊन पाहू या." असे म्हणत जयशील निघाला.

"जय महाकाळ! आपण हिरण्यपुराहून निघालो ती वेळ चांगली शुभ नव्हती! किती विघ्ने येत आहेत! आणि सर्व गुंतागुंतीची!" असे म्हणत मोठ्या दुःखाने सुस्करा सोडीत सिद्धसाधक जयशीलबरोबर निघाला.

जयशील व साधक खडकाळ टेकडीवर जाऊन उभे राहल्यावर सर्वात प्रथम त्यांना गिड्ड्यांच्या वस्तीतून एका डफाचा आवाज ऐकू आला. त्याच्या पाठोपाठ त्या सर्व अरण्यातून चहूकडून डफांचा, नगाऱ्यांचा

आवाज, पाठोपाठ लहान मोठी शस्त्रे घेऊन गिड्डे वीर धावत बाहेर येत असलेले दिसले.

मध्यंतरी कृपाणजितचा पाठलाग करीत निघालेल्या सर्पनखाला कळून आले की त्याला पकडून ठार करणे या जंगलातल्या झाडीत साध्य नाही. म्हणून मोठ्याने ओरडून हाक मारीत तो म्हणाला–"अरे, कृपाणजित, थांब! कदाचित् माझा भाऊ जिवंत ही असेल, ते आपल्यापैकी कोणालाच माहीत असणे शक्य नाही. तू हा जलाश्व आम्हांला परत देऊन तुला जिकडे जावयाचे असेल तिकडे निघून जा."

"जलाश्वाला घेऊन तू आपल्या तलवारीने मला ठार करणार नाहीस, कशा-

तुझ्याशी युद्ध करायला भितो आहे, असे मात्र समजू नकोस. युद्धात कोणाला जय मिळेल, हे देवाशिवाय इतर कोणालाही कळणे शक्य नाही. पहिल्याने मी त्या जयशीलला ठार करणार. त्यानंतर मी तुझ्या समाचाराला येणार आहे!" म्हणत कृपाणजित आपल्या घोड्याला चौखूर पळवीत नदीकाठी येऊन पोचला.

आतां गोडीगुलाबीने सहजी कृपाणजिताला पकडणे साध्य नाही हे ओळखून सर्पनख आपल्या जलाश्वाला कृपाणजिताच्या पाठीमागून जास्त जोराने पळवीत नदी तीरावर येऊन पोचला. नदीच्या काठाकाठाने कृपणाजित पळत होता. त्याचा पाठलाग सर्पनखाने चालू ठेवला.

त्याच सुसारास गिड्डया जातीच्या लोकांनी कृपाणजिताला पळतांना व सर्पनखाला त्याचा पाठलाग करतांना पाहिले. आणि त्यांना अडविण्यासाठी एका जागी आपली शस्त्रे हाती घेऊन वाट अडवून उभे राहिले. कृपाणजिताला ते दुरूनच दिसले. आपण पुढे गेलो तर त्यांच्यावर आपण केलेले अत्याचार आठवून ते आपल्याला सोडणार नाहीत असा विचार करून त्याने पुढे जाण्याचा विचार सोडला. परंतु

येत होता!

अशा परिस्थितीत कृपाणजिताला घोड्यासकट नदीत शिरून पलीकडच्या तीरावर पळून जाणे हा सोपा मार्ग वाटत होता. त्याने आपल्या घोड्याला नदीत उतरवण्यासाठी वळविला. त्याच वेळी नदीच्या पाण्यात तरंगत पोहोत असलेल्या दोन मगरी दिसल्या. त्यांना पाहतांच कृपाणजितला धडकी भरली. काळजात भोसकला जाणारा भाला चांगला की पाठीत भोसकली जाईल ती तलवार चांगली? किंवा पाण्यावर तरंगणाऱ्या मगरींचे सुळे चांगले? असा विचार करीत तो एक क्षणभरच जागच्या जागी उभा राहिला असेल. परंतु कोणत्याही परिस्थितीत आतां मरण टळत नाही तेव्हां जिवावर उदार होऊन प्रयत्न करण्याचे त्याने ठरविले. गिड्यांपेक्षा, कृपाणजितापेक्षां या मगरीच बऱ्या असे त्याला वाटले असावे. शिवाय आपण चढून येत आहो तो जलाश्व पाण्यात राहणारा घोडा आहे. त्याला पाण्यात स्वतःचे रक्षण कसे करावयाचे हे जास्त कळत असणार. स्वतःच्या रक्षणाबरोबर तो आपल्यालाही वांचवील. असा विचार करून कृपाणजिताने घोड्यासह नदीत उडी टाकली.

कृपाणजिताच्या पाठीमागून येणाऱ्या सर्पनखाने ते पाहिले व मोठ्याने ओरडून म्हणाला–"अरे, अक्कलशून्य मूर्खा! काय करायला निघाला आहेस तू? मगरींच्या

जबड्यातून तुला स्वत:लाच नव्हे तर त्या जलाश्वालाही वांचविण्याची तू काळजी बाळगली पाहिजेस. मायासरोवर पोंचण्यासाठी माझा धाकटा भाऊ जिवंत असेल तर हा घोडाच उपयोगाचा आहे." असे म्हणत तो स्वत:देखील घोड्यासह पाण्यात उतरला.

मगरींनी पाण्यात कृपाणजितला घोड्यासह पडतांना पाहिले आणि त्याच्या पाठीस लागल्या, सर्पनख तलवार उपसून त्यांना ठार करायला त्यांच्या पाठोपाठ निघाला. किनाऱ्यावरून गिड्डे हाताशी आले ते दगड व वाळकी लाकडे जी मिळाली ती कृपाणजितावर फेकीत होते. सर्पनख मोठ्याने ओरडत होता–"मी तुमचा मित्र आहे रे, या दुष्टाला दगड मारून ठार करू नका. त्याला मी जिवंत धरण्याच्या प्रयत्नात आहे." एक मगर तोंड वासून कृपाणजिताला धरण्यासाठी वेगाने पोहत जात होती, तिच्या पाठीत सर्पनखाने आपली तलवार खुपसली.

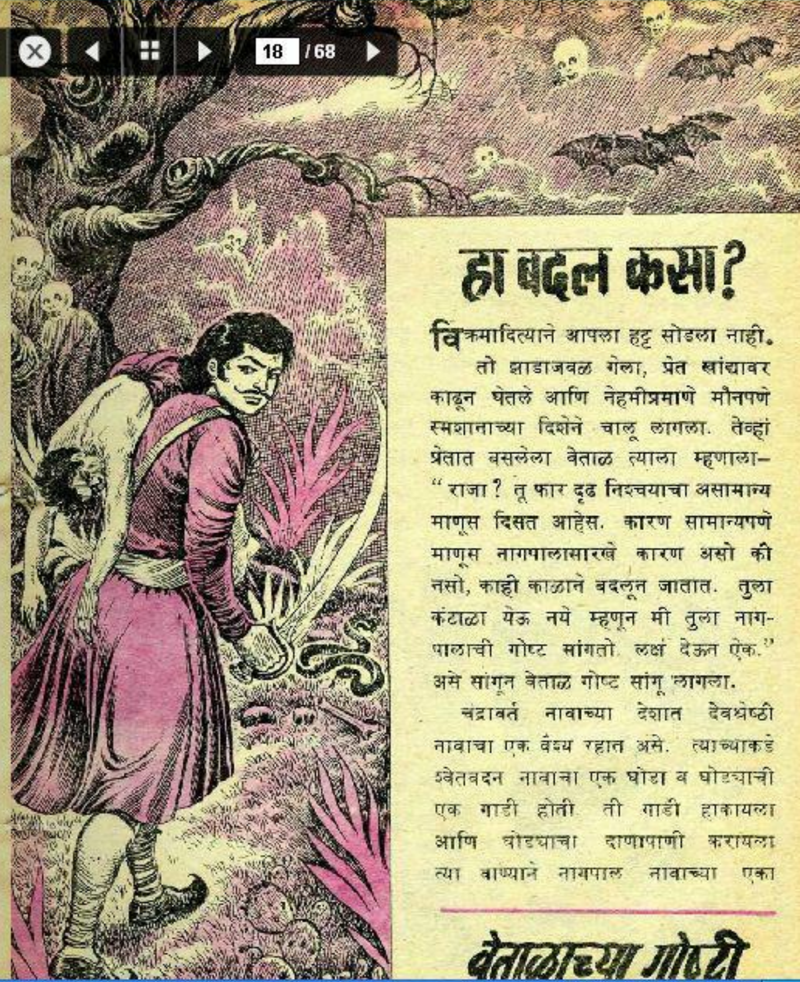
[illegible] गटांगळ्या खात तडफडू लागली. दुसरी मगर नदीच्या वाहत्या बाजूला खाली जाऊन कृपाणजिताला धरण्यासाठी वेगाने येऊ लागली. तिला पाहून कृपाणजितचा जलाश्व घाबरला. कृपाणजित लगाम घट्ट धरून होता तरी न थांबतां नदीकाठी पोहोत जाऊ लागला आणि क्रूर वृक्षाच्या बाजूला काठाकडे आला.

त्या क्रूर झाडापासून थोड्या अंतरावर उभे असलेले गिड्डे मोठ्याने ओरडू लागले– "अरे महाकाया! घोड्याला मागे वळव, नाहीतर ते झाड तुझे भक्षण करील." त्यांनी कृपाणजितला सावध केले.

परंतु, त्याने किती प्रयत्न केला तरी जलाश्व थांबायला तयार नव्हता आणि त्या क्रूर वृक्षाच्या खाली आला. कृपाणजितला धरणे सहज झाले असतां एका क्रूर वृक्षाची फांदी खाली वांकली व कृपाणजितला घट्ट धरून वर ओढू लागली.

(क्रमश:)

हा बदल कसा?

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौनपणे स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला– "राजा? तू फार दृढ निश्चयाचा असामान्य माणूस दिसत आहेस. कारण सामान्यपणे माणूस नागपालासारखे कारण असो की नसो, काही काळाने बदलून जातात. तुला कंटाळा येऊ नये म्हणून मी तुला नागपालाची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

चंद्रावर्त नावाच्या देशात देवश्रेष्ठी नावाचा एक वैश्य रहात असे. त्याच्याकडे श्वेतवदन नावाचा एक घोडा व घोड्याची एक गाडी होती. ती गाडी हाकायला आणि घोड्याचा दाणापाणी करायला त्या वाण्याने नागपाल नावाच्या एका

वेताळाच्या गोष्टी

नोकराला ठेवले होते. तो घोडा म्हणजे नागपालाला जीव की प्राण होता. ते ओळखून देवश्रेष्ठीने मरते वेळी तो घोडा व गाडी नागपालाला देऊन टाकली. नागपाल आपल्या घोड्याला कोणतीही उणीव भासू देत नसे. ती गाडी तो भाड्याने हाकी व त्यावरच त्याचा उदरनिर्वाह चाले.

नागपालाच्या शेजारी भाड्याने गाडी हाकणारा त्याच्याच सारखा एक म्हातारा गाडीवाला होता. त्या म्हाताऱ्या गाडीवाल्याला सुलोचना नावाची एक नात होती. नागपाल दररोज म्हाताऱ्या गाडीवाल्याला थोडी फार मदत करीत असे. त्यामुळे सुलोचना आणि नागपाल यांच्या भेटीगाठी होत. हळूहळू दोघांचे परस्परांवरचे प्रेम वाढत गेले आणि दोघांनी लग्न करून घ्यायचे जवळजवळ ठरवून टाकले.

श्वेतवदन घोडा म्हातारा झाला तेव्हां नागपालाने त्याला गाडीला जुंपणे बंद केले. चार पैसे जमविले होते त्यावरच तो घोड्याच्या दाणापाण्याचा खर्च करू लागला. ते पाहून म्हातारा गाडीवाला त्याला म्हणाला—"अरे मुला! माझ्याच्याने काम होतनासे झाले आहे. गाडी रिकामी ठेवण्यात तरी काय अर्थ आहे? तू चालवीत जा." नाहीतरी नागपाल घरजांवईच होणार, तेव्हां त्याने गाडी चालविली तरी चार पैसे येतील ते घरखर्चाला उपयोगी होतीलच, या विचाराने म्हातारा नागपालाला तसे म्हणाला होता.

नागपालाला म्हाताऱ्याची गाडी हाकून जी प्राप्ती होई तिच्यातला एक अष्टमांश स्वत:ची मजुरी म्हणून तो ठेवून घेऊन बाकीचे सर्व सुलोचनाला देई. "हे काय हो?" म्हणून ती विचारी, तेव्हां तो म्हणे—"आपलं लग्न होईपर्यंत हे पैसे तुमचेच, लग्न झाल्यावर आपले होतील."

अशा परिस्थितीत एक पैदेखील वांचविणे अशक्य झाले. कारण स्वत:च्या पोटाबरोबर त्याला श्वेतवदन साठीसुद्धां खर्च करावा लागे.

काही दिवसांनी लग्नाची चर्चा निघाली. तेव्हां नागपाल म्हणाला—"खर्चाला माझ्याजवळ पैसे नाहीत. ज्या दिवशी चार पैसे जमतील त्या दिवशी मी स्वत;च लग्नाची गोष्ट काढीन."

परंतु सुलोचनाला लग्न उरकून घ्यायची घाई होती. ती म्हणाली—"घोड्याचा भार आहे तोंपर्यंत तुला पैसे वांचविणे शक्य होणार नाही. तू गाडी आणि घोडा विकून टाक. भाड्यासाठी चालवायला आपली गाडी आहेच की, म्हाताऱ्या घोड्याचा खर्च फुकटच नाही का? विकला तर सहज पन्नास रुपये मिळतील."

दुसऱ्याच दिवशी नागपालाने गाडी विकली आणि घोड्याला घेऊन दूरच्या गांवी निघून गेला. त्याने थोडी शेती खंडाने घेऊन करायला सुरवात केली. म्हातारे घोडे शेवटपर्यंत त्याच्याचकडे होते.

•नागपालने सुलोचनेशी लग्न करण्याचा विचार मनातून काढून टाकला आणि

दुसऱ्या एका मुलीशी लग्न करून घेतले.

येथवर गोष्ट थांबून वेताळ म्हणाला– "राजा! नागपालाने सुलोचनेशी लग्न करण्याचा विचार कां बदलला? त्याला सुलोचनेपेक्षा म्हातारं घोडं अधिक वाटलं का? तो गाडी हांकण्याचा धंदा सोडून शेतीभाती कां करू लागला? या शंकांचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"नागपालाचा सुलोचनाशी लग्नाविषयी गोष्ट निघण्यापूर्वीच गाडी आणि घोडा यांच्याशी संबंध होता. त्याशिवाय त्याच्या मालकाने जो उपकार केला होता त्याबद्दल उतराई होण्याचे कर्तव्यही त्याच्या शिरावर होते. परंतु धंदा चालू ठेवणे म्हणजे घोड्यावर अत्याचार करण्यासारखे होते. परंतु मुलो-[illegible] त्याच्या या दोन्ही कर्तव्याची जाणीव नव्हती. तिला फक्त पैशाची व्यवस्था कशी व्हावी एवढेच माहीत होते. म्हणून म्हाताऱ्या घोड्यावर खर्च करणे तिला व्यर्थ वाटले. धंद्याला तिच्या आजाची गाडी होतीच. परंतु नागपालाला त्याच्या मालकाने दिलेल्या घोड्याचा अभिमान वाटत होता. त्याला कष्ट देणे त्याला मान्य नव्हते. त्याच्या व तिच्या विचारांत फरक होता तो ओळखून त्याने तिच्याशी लग्नाचा विचार बदलला. स्वतःच्या पोटा पाण्यासाठी मालकाने दिलेली गाडी विकून शेतीभातीची कामे मालकाची आठवण म्हणून करू लागला. त्या धंद्यात त्याला म्हाताऱ्या घोड्याचा खर्च भागविणे सोपे झाले. अशा तऱ्हेने जीवन चालविणे त्याच्या कर्तव्यबुद्धीला जास्त अनुकूल वाटले."

अशातऱ्हेने राजाचे मौनभंग होताच वेताळ प्रेतासह नाहीसा झाला आणि पुन्हा झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

मंत्रग्रंथ

चंदन नांवाच्या देशात दुष्टकेतू नांवाच्या राजाच्या कारकीर्दीत त्याच्या दुष्कृत्याविरुद्ध एक अहिंसक क्रांती होऊन राजवटच बदलली. ती अहिंसक क्रांती घडविणाऱ्यामध्ये चाणक्य नावाचा एक थोर पुरुष आणि सूर्यकांत नावाचा एक क्षत्रिय वीर होता. दुष्टकेतूच्या जागी सूर्यकांत राजा झाला. प्रजा सुखी झाली.

चाणक्याने सूर्यकांताला दीर्घायुषी होऊन राज्याचा सांभाळ कर असा आशीर्वाद दिला व म्हणाला–"मी आतां राजा झालो आहे, मनाला येईल तसा वागेन, असे करतां कामा नये. मी देवाची प्रार्थना करून त्याच्या सूचनेप्रमाणे काही नियम राज्य व्यवस्थेसाठी तुला सांगत आहे. त्या नियमांप्रमाणे शासन कर आणि एक आदर्श राजा म्हणून राज्य कर." असे सांगून चाणक्य आपल्या घरी निघून गेला. त्यानंतर त्याने आपल्या घरी बसून एक ग्रंथरचना केली आणि तो सूर्यकांताला देऊन म्हणाला–

"हा एक मंत्रग्रंथ आहे. देवाने सांगितला तसा मी हा लिहून काढला आहे. यातील प्रत्येक वाक्य देववाणी आहे. यांत कोणी बदल करतां कामा नये."

सूर्यकांत तो ग्रंथ उचलून आदरपूर्वक कपाळाला लावून म्हणाला–"मी हा वाचून प्रत्येक वाक्याचा ठीक अर्थ समजून घेऊन काम करीन." त्याला ज्या नियमांचा अर्थ कळला नाही त्यांचा अर्थ चाणक्याला विचारून घेई. त्या ग्रंथातल्या नियमांप्रमाणे राज्य करून तो प्रजारंजक राजा झाला.

सूर्यकांताच्या मुलाचे नांव चंद्रकांत होते. त्याने बालपणापासून विद्याभ्यास करून राज्यव्यवस्थेच्या शिक्षणातही प्राविण्य संपादन केले. त्याला व्यसन म्हणून एकच होते, ते म्हणजे शिकार.

चंद्रकांताला अठरावे वर्ष लागले तेव्हां सूर्यकांताने जगाचा निरोप घेतला. चंद्रकांत गादीवर आला. तोपर्यंत चाणक्य वृद्ध होत आल्यामुळे त्याच्या जागेवर त्याचा मुलगा-श्रीशुक काम करू लागला होता.

चंद्रकांत व श्रीशुक यांची परस्परांशी गाढ मैत्री होती. परंतु मध्यंतरी अनपेक्षित-पणे एक मोठा प्रश्न उभा राहिला. चंद्रकांत शिकारीला गेला असतां चुकून एका झाडीत एका माणसाला एक श्वापद समजून त्याने एका बाणाने त्याची शिकार केली.

मंत्रग्रंथातल्या अपराधाबद्दल शिक्षेच्या नियमाप्रमाणे सर्वांना शिक्षा एकच लिहिलेली होती. म्हणून राजाच्या हातून घडलेल्या [illegible] करून शिक्षा देण्याची जबाबदारी येऊन पडली. मंत्रग्रंथातील नियमाप्रमाणे चंद्र-कांताला आजीवन तुरुंगवासाची शिक्षा देण्याशिवाय दुसरा मार्ग नव्हता. परंतु चुकून घडलेल्या अपराधाबद्दल इतकी भयंकर शिक्षा देणे चुकीचे होईल असे श्रीशुकाचा अंतरात्मा त्याला सांगू लागला. मंत्रग्रंथातील नियमांचे उल्लंघन करावे तर त्यामुळे इतर नव्या भानगडी उत्पन्न होण्याची शक्यता होती.

श्रीशुकाने बापाचा सल्ला घेतला तेव्हां तो म्हणाला–"शिकारीच्या धुंदीत डोळे मिटून शिकार केलेल्या चुकीबद्दल चंद्रकांतने शिक्षा भोगलीच पाहिजे."

श्रीशुक आवेशाने म्हणाला–"हा मंत्रग्रंथ देवाने सांगितल्याप्रमाणेच तुम्ही रचला नाही का? त्या देवाची कृपा कशी संपादन करावयाची मला सांगाल का? मी त्याला विचारून चंद्रकांताला कसे वाचवायचे, हे विचारून घेईन."

चाणक्य स्मित करून म्हणाला–"वेडया! मंत्रग्रंथातले सर्व नियम प्रत्यक्ष देवाने सांगितले होते असे वाटलं का तुला? अधिकारमद चढल्यावर राजकर्त्यांनी डोळे मिटून काही करून प्रजेचे अहित करू नये यासाठी मीच देवाचे नाव सांगून तो मंत्रग्रंथ लिहिला होता."

"[illegible] देवाचे नाव सांगून मंत्रग्रंथात काही बदल करतो. राजावर लक्षावधी जबाबदाऱ्या असतात. म्हणून राजासाठी आणि सामान्य प्रजेसाठी एकच नियम असणे बरोबर नाही, राजाने काहीही केले तरी तो गुन्हा नाही असे मंत्रग्रंथात मी लिहितो." श्रीशुक म्हणाला.

चाणक्य रागाने म्हणाला–"मूर्खा! मित्राला वाचविण्यासाठी मंत्रग्रंथात तू बदल करणार आहेस का? त्यामुळे देशाचे व प्रजेचे केवढे नुकसान होईल याची तुला कल्पना आहे का? अपराध आणि उच्चपद यांचा असा संबंध जोडणे प्रजेच्या विरुद्ध कार्य होय!"

परंतु श्रीशुक आपल्या निश्चयापासून ढळला नाही. त्यानंतर त्याने देवाची आज्ञा असल्याचे सांगून मंत्रग्रंथात नवीन सूत्रे जोडली असल्याचे जाहीर केले. चंद्रकांत अज्ञातऱ्हेने वाचला.

हे घडल्यावर काही महिन्यांनी त्या देशाच्या सेनापतीने राजाचा खून केला आणि स्वतः गादीवर बसला. तरी आपल्या अपराधाबद्दल प्रजेने दुर्लक्ष करून आपली राजवट मानावी यासाठी श्रीशुकाचा सहकार प्राप्त करणे त्याला आवश्यक भासले. म्हणून त्याने श्रीशुकाला बोलावून घेतले.

परंतु श्रीशुक म्हणाला–"तू खुनी आहेस, म्हणून प्रथम तुझ्या गुन्ह्याची चवकशी

झाली पाहिजे!" कारण त्याचा मित्र चंद्रकांत याच्या खुनामुळे तो चिडलेला होता.

"मी आतां राजा आहे. सर्व गुन्हे मला माफ आहेत." सेनापती म्हणाला.

"परंतु तू अपराध केलास तेव्हां राजा नव्हतास, म्हणून न्यायालयाची पायरी चढण्याशिवाय तुला दुसरा मार्ग नाही." श्रीशुक म्हणाला.

सेनापती हंसून म्हणाला—"माझ्या या गुन्ह्याने मला राजपद दिले—म्हणजे सर्व गुन्ह्यांपासून मला मुक्त केले! राजाने काही केले तरी तो गुन्हा होत नाही असे मंत्रग्रंथच सांगतो आहे. आतां आणखी एक सूत्र त्यात जोडा. नाही तर सरळ देवाघरी जायला तयार रहा!"

श्रीशुकाला डोक्यात गरगरल्यासारखे झाले. बापाचे म्हणणे न मानून आपला मित्र चंद्रकांत याला वांचविण्यासाठी आपण मंत्रग्रंथांत केलेला बदल असा उलटा अर्थ घेऊन वापरला गेला! त्याच्या आधारे [illegible] प्रोत्साहन मिळाले.

निरुपायाने श्रीशुकने सेनापतीने सांगितल्याप्रमाणे मंत्रग्रंथात बदल केला. तो बदल प्रजेच्या सर्वनाशास ब्रह्मास्त्रासारखा वापरला गेला. अत्याचाराचे सत्र सुरू झाले. त्याविरुद्ध प्रजेने क्रांती केली. ती क्रांती दाबून टाकायला सेनापतीला संधीच मिळाली नाही. त्याचा सर्व वेळ स्वरक्षणासाठीच खर्च होऊ लागला. प्रजेचे बंड वाढत गेले आणि एका नव्या नेत्याने सेनापतीला गादीवरून हुसकावून लावून स्वतः गादी पटकावली.

श्रीशुक या नव्या राजाला भेटून म्हणाला—"तू जर प्रजेच्या हिताचाच विचार करून राज्य करणार असशील तर आतां जो मंत्रग्रंथ चालू आहे तो विसर. अनुभवी लोकांचा सल्ला घेऊन शासन चालू ठेवण्यासाठी नवे नियम, नवीन कायदे कर आणि कोणत्याही परिस्थितीत ते मोडू नकोस. स्वरक्षणासाठी देखील न्याय्य व धर्मसूत्रांचे उल्लंघन करू नकोस."

एकाहून एक वस्ताद

एक चिक्कू माणूस होता. तो कोणाला काही देत नसे, भिक्षा देखील घालीत नसे. त्याच्याकडून भिक्षा मागून आणायची पैज एकाने मित्राजवळ लावली आणि भिक्षा मागायला गेला. "कोणी नवा दिसतो आहेस की रे, या गावात! तुला येथे काही मिळणार नाही. चालू लाग पुढे!" तो चिक्कू माणूस म्हणाला.

"बिचारा, पुढच्या जन्मी किती कष्ट सहन करावे लागतील याला?" पैज लावणारा म्हणाला.

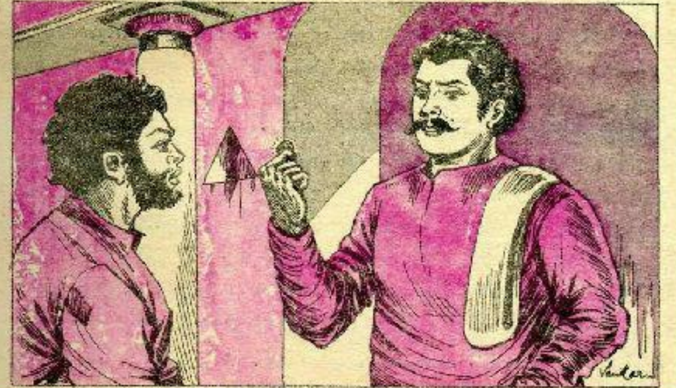
"कोणाला रे?" चिक्कू माणसानं विचारले.

"मी मागच्या जन्मी तुमच्यासारखाच चिक्कू होतो हो, कोणाला काही दिलं नाही आणि या जन्मी हे भोगतो आहे. तुमच्या नशीबी पुढच्या जन्मी तेच असणार!" पैज लावणारा म्हणाला.

चिक्कू माणसाने दहा पैशाचे नाणं काढीत विचारलं—"हे घे, परत केव्हां फेडशील?"

"पुढच्या जन्मी आपला कर्जदार होईन!" पैज लावणारा म्हणाला.

"म्हणजे हे कर्ज वसूल करायला मी भिकाऱ्याचा जन्म घेऊन हे दहा पैसे वसूल करायचे होय? जा, जा, शहाणा कुठला?" म्हणत चिक्कू माणसाने दहा पैसे खिशात टाकले.

कमीत कमी योग्यता

सुवर्णपूरचा राजा चंद्रसेन याला कोणी मुलगा नव्हता. होती ती एकुलती एक मुलगी. तिचे नाव मालिनी होते. ती एकदा राजोद्यानात एकटी विचार करीत बसली होती. विवाहाचे वय होते म्हणून तेच विचार तिच्या मनात चालू होते. तिच्या वयाच्या मुली लग्न होऊन लेकुरं-वाळच्या झाल्या होत्या. आई जिवंत असती तर आपलं मन तिने ओळखलं असतं. परंतु ती तर मालिनी अगदी लहान असतांनाच वारली. बापानेच आईची उणीव भरून काढण्यासाठी मुलीला खूप लाडात वाढविले. योग्य वर मिळाल्यावरच मुलीचे लग्न करायचे त्याने ठरविले होते.

राजोद्यानाचा पाहरेकरी कोणालाही आत पाऊल टाकू देत नसे. त्या दिवशी त्या वेळेला फाटकाबाहेर कोणी म्हणत होता–"मी परदेशातुन आलो आहे, किती दुरून आलो आहे. तलावाचे पाणी पिऊ दिलेत तर ते पिऊन मी आपल्या वाटेने पुढे निघून जाईन!"

मालिनीने टाळी वाजवून पाहरेकऱ्याला बोलाविले व म्हणाली–"कोणी परदेशी आला, तर त्याच्याशी प्रेमादराने बोलायचं तर दूरच, त्याला पाणी सुद्धा पिऊ देत नाहीस, हे रे काय?"

पाहरेकऱ्याने परत जाऊन त्या परदेशी माणसाला आत येऊ दिले. त्या माणसाला पाहून मालिनी चकित झाली. तो पंचवीस वर्षांचा एक तरुण होता. त्याचे अंग धुळीने माखलेले होते. कपडे अगदी सामान्यच होते तरी तो तिच्या कल्पनेबाहेर सुंदर होता. त्याला पाहतांच तिने त्याला मनाने वरले.

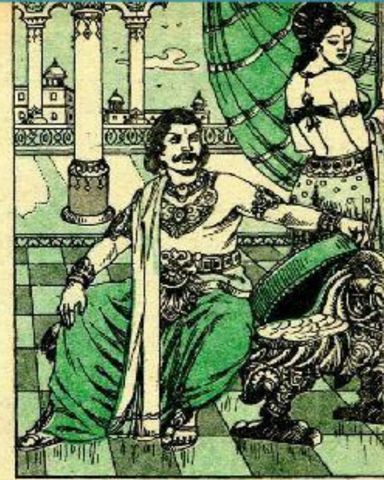
तिने माळ्याकडून शहाळ्याचे पाणी प्यायला देवविले आणि त्याच्याशी बोलू

होता. त्याच्या देशात दुष्काळ पडला होता म्हणून कामाच्या शोधार्थ तो या देशात आला होता. त्याचे नाव गजपती होते.

काळोख पडू लागताच मालिनी निघतांना उठून म्हणाली–"उद्यां संध्याकाळीसुद्धां तू येथे अवश्य ये." तो केव्हांही आला तरी त्याला येऊ द्यायला पाहरेकऱ्याला बजावून ती पालखीत बसून निघून गेली.

गेले दोनतीन दिवस मालिनी राजोद्यानात कोणाला तरी संध्याकाळी भेटते असे राजाला कळले. लगेच राजाने मुलीला बोलावून विचारले–"मुली! मी तुला सर्व तऱ्हेने योग्य असा एक वर गेले काही दिवस शोधीत आहे. मी तुझे लग्न करून देण्याच्या खटपटीतच आहे. अशा परिस्थितीत तू दररोज कोणाला तरी संध्याकाळी राजोद्यानात भेटतेस आणि त्याच्याशी फार सलगीने वागतेस म्हणे? तुझ्या मनाने त्याच्याशीच विवाह करण्याचे ठरविले असेल तर तू त्याला माझ्याकडे बोलावून आण. तो तुझ्या योग्य आहे की नाही मी पाहतो."

दुसऱ्या दिवशी मालिनी गजपतीला राजोद्यानात भेटली तेव्हां त्याला म्हणाली–"माझे बाबा तुझी परीक्षा घेणार आहेत म्हणे. तुझे माझ्यावर खरोखरच प्रेम असेल

तर तू त्या परीक्षेत यशस्वी झाले पाहिजेस. नाहीतर तू आपल्या वाटेने जा."

राजाने गजपतीला युद्धकलेविषयी, व्यूह रचनेविषयी आणि राजनीतिविषयी अनेक प्रश्न विचारले. गजपती एकाही प्रश्नाचे उत्तर देऊ शकला नाही. राजाचे समाधान झाले नाही. त्याने गजपतीला निरोप दिला.

नंतर राजा, गजपती तिच्या योग्य मुळीच नसल्याचे सांगून म्हणाला–"राजपुरुषामध्ये आवश्यक एकही गुण मला त्याच्या अंगात दिसला नाही. म्हणून मी त्याला जायला सांगितले आहे."

मालिनी हताश होऊन म्हणाली–"बाबा! तुम्ही थोडी घाई केलीत. तो

एक सामान्य माणूस आहे, एकाएकी त्याच्या अंगात राजपुरुषात असणारे गुण कोठून येणार? तुम्ही त्याला राजनीतीसंबंधीच प्रश्न विचारलेत! हे बरोबर झाले नाही."

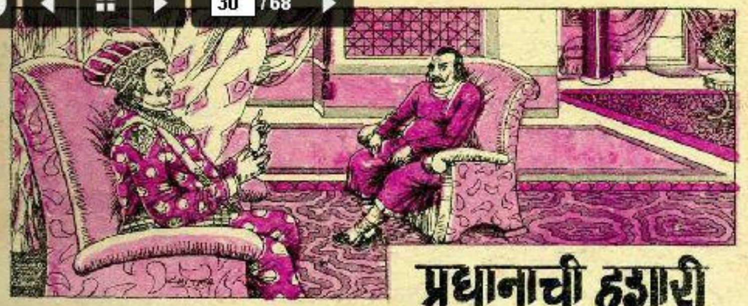
त्या दिवशी रात्रभर तिला झोप आली नाही. दुसऱ्या दिवशीदेखील तिला काम करावे सुचत नव्हते. नेहमीप्रमाणे तिला एकदां राजोद्यानात जाऊन यावेसे सुद्धां वाटले नाही. तरी दोघं ज्या जागी बसून बोलत असत त्या जागेवर जाऊन यावेसे मात्र तिला वाटले.

गजपती तेथे तिची वाट पहात असलेला दिसला. तिला पाहतांच तो उठला व पुढे येऊन म्हणाला—"तुझ्या बाबांनी मला सर्व निरर्थक प्रश्नच विचारले. राज्यकार-भारासंबंधी मला काय कळणार? आतां तूच काय तो निश्चय करून आपल्या वडिलांना सांगेपर्यंत आपल्याला असेच भेटत रहावे लागणार."

ते ऐकून मालिनीला त्याच्या निर्लज्ज-पणाची चीड आली. ती म्हणाली—"आतां [illegible] विवाह हा एक स्वप्नच समज. तुला राजकीय बाबतीत ज्ञान नाही याबद्दल मी तुला दोष देणार नाही. तू परीक्षेत यशस्वी होऊ शकला नाहीस तर आपल्या वाटेने जा असे मी तुला पूर्वीच सांगितले होते. तुला आत्माभिमान नावाची वस्तू माहीत असती तर तू अयशस्वी झाल्यावर मला तोंड दाखवायला आलाच नसतास, भेटलासच असतास तरी पुन्हां लग्नाची गोष्ट काढली नसतीस. माझ्याशी लग्ना-विषयी इतकी उत्सुकता दाखविली नसतीस. प्रत्येक पुरुषात जो स्वाभिमान आणि पौरुष असायला हवे ती योग्यतासुद्धा तुझ्यात दिसली नाही. आणखी वर मी आपल्या वडिलांच्या इच्छेविरुद्ध काही करू शकेन हा विचार तुझ्या मनात येऊ शकला. तेव्हां तू आपल्या वाटेने चालू लाग!"

तिने पाहरेकऱ्यांना सांगून त्याला बाहेर पाठविले आणि पुन्हां राजोद्यानात त्याला पाऊलदेखील ठेवू देऊ नका असे बजावून सांगितले.

प्रधानाची हुशारी

एका सुखी, शांत आणि सुकाळ असलेल्या एका देशात एकाएकी चोऱ्या होऊ लागल्या. नित्य गस्त लावणाऱ्या पाहरे-कऱ्यांना चोरांचा पत्ता लागत नव्हता.

म्हणून राजाने चोरांना पकडण्यासाठी सैन्यातल्या हुशार सैनिकांची एक तुकडी त्या कामावर नेमली. परंतु तरीदेखील फायदा झाला नाही. तेव्हां राजाने आपला सेनापती रणधीर याला बोलावून त्या कामावर नेमले. एका आठवड्याच्या आत चोऱ्या थांबल्या पाहिजेत असे त्याला बजावून सांगितले. रणधीर राजाच्या हुकमाचे पालन व्हावे म्हणून कसून प्रयत्न करीत होता. परंतु चार आठवडे होऊन गेले तरी चोरांचा पत्ता लागला नाही.

म्हणून राजाने स्वतःवर जबाबदारी घेऊन चोरांना पकडण्याचा प्रयत्न सुरू केला. राजा रात्रभर जागून राजधानीभर गस्त लावीत राहिला, परंतु त्याचाही काही उपयोग झाला नाही. चोऱ्या नित्यासारख्या चालूच होत्या.

सर्व प्रयत्न फुकट गेल्यावर प्रधानाचा सल्ला घेण्याचा विचार राजाच्या मनात आला. प्रकृती बरोबर नसल्यामुळे प्रधान दीड महिना रजेवर घरीच होता.

म्हणून राजा प्रधानाला भेटायला त्यांच्या घरी गेला आणि त्याने चोरांना पकडण्या-साठी जे जे प्रयत्न केले होते ते सांगून म्हणाला—"प्रधान! आतां या चोऱ्यांना कसा आळा घालायचा हे तुमच्या चातुर्या-वरच अवलंबून आहे!"

"जो आज्ञा, महाराज! आतां माझी प्रकृती बरीच सुधारली आहे. मी उद्या दरबारात येऊन चोऱ्या कशा थांबवायच्या हे पाहून काय ती तजवीज करतो." प्रधान म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी वचन दिल्याप्रमाणे प्रधान दरबारात गेला नाही. दुपार उलटली तरी आला नाही. घरी जाऊन चवकशी करतां कळले की प्रधान उजाडताच राजाला भेटण्यासाठी दरबारात गेले.

संध्याकाळी दरबाराची कामे आटोपून राजा राजवाड्यात जायच्या तयारीत असतां प्रधान घाईघाईने आला.

"चोरांच्या विषयी काय करायचं ठरविलंत, प्रधान?" राजाने त्याला विचारले.

"महाराज! चोरांना पकडणे ही मोठी समस्या आहे, असे वाटण्याचे कारण नाही! त्यांना वाटेल तेव्हां पकडून आणून महाराजांसमोर हजर करू शकेन! परंतु त्याहून एक मोठे संकट आपल्या राज्यावर आले आहे. आपल्या पश्चिमेकडील सरहद्दीवर शत्रूने सैन्याची जमवाजमव सुरू केली असून तो आपल्या राज्यात शिरण्याच्या प्रयत्नात आहे. आंतरिक सुरक्षिततेपेक्षां बाहेरचे संकट फार मोठे आहे. तेव्हां ताबडतोब [illegible] पाठविण्याची व्यवस्था करावी." प्रधान म्हणाला.

राजाच्या आज्ञेप्रमाणे रणधीर सैन्य घेऊन पश्चिमेच्या सीमेवर गेला.

दहा दिवस लोटले. रणधीर सैन्य घेऊन परत येऊन म्हणाला—"महाराज! शत्रूची स्वारी होण्याची चिन्हे तर मुळीच आढळली नाहीत. तरी सावध राहणे बरे असे समजून अर्धे सैन्य तेथेच ठेवून राजधानीत परतलो आहे." असे राजाला सांगून प्रधानाला थट्टा उडविण्याच्या स्वरात विचारू लागला—"चोरांचा शोध लागला का?"

"नाही, सेनापती! चोर कोण हे कळावे म्हणून त्याला एक उपाय करून इकडून पाठवून दिले होते. तेव्हांपासून चोऱ्या व्हायच्या थांबल्या होत्या." असे सेनापतीला उत्तर देऊन राजाला म्हणाला—"या रणधीरला अटक करवा. त्याचे अनुयायीच चोर कोण ते उघड सांगतील."

खोटी साक्ष

एका गावात एक घमेंडखोर व तापट जमिनदार होता. एकदां एका व्यापाऱ्याशी त्याचे काही कारणावरून भांडण झाले. त्या भांडणांत जमिनदाराने त्या व्यापाऱ्याला ठार केले. त्याच गावात गोविंद नावाचा एक तरुण युवक त्या जमिनदाराची पर्वा न करणारा होता. खुनाचा आरोप त्याच्यावर ढकलून देण्याचा विचार करून त्या जमिनदाराने बाळकोबा नावाच्या एका भटाला खूप पैसे चारून व्यापाऱ्याला गोविंदने ठार केलेले स्वतः पाहिल्याची खोटी साक्ष देण्याचे मान्य करवून घेतले.

न्यायालयात बाळकोबांनी साक्ष दिली ती अशी: "मी एक भिक्षुक आहे. मला एक लग्नाचे वय झालेली मुलगी आहे. खून झाला त्या दिवशी रविवारी संध्याकाळी पांच वाजता मी कुंकुम पत्रिका लिहून घेण्यासाठी रामशास्त्र्यांच्या घरी जात असता गोविंदने व्यापाऱ्याला सुऱ्याने भोसकत असतां मी स्वतः पाहिले. तेव्हां पाच वाजून वीस मिनिटे झाली असतील."

न्यायाधीश लगेच म्हणाला—"खोटे बोलतो आहेस. रविवारी संध्याकाळी साडे चार पासून सहा वाजेपर्यंत राहुकाल होता. त्या वेळी तू कुंकुमपत्रिका लिहवून घेण्यासाठी गेला होतास का? अगदी खोटे आहे."

बाळकोबांनी गोंधळून जाऊन खरे सांगून टाकले. जमिनदाराबरोबर बाळकोबांना सुद्धा शिक्षा भोगावी लागली.

खंडू मांत्रिक

एका गावात खंडू नावाचा एक भूतप्रेत उतरविणारा मांत्रिक रहात असे. गावात कोणी आजारी पडला की खंडू त्याच्या घरी जाऊन सांगे, तुमच्यावर अमक्याने मंत्र टाकविला आहे. तुम्ही वेळेवर इलाज केला नाही तर जीव धोक्यात पडेल. भाबडे गावकरी त्याच्या बोलण्यावर विश्वास करून तो सांगे तसे करत खंडूला पैसे, बकरे व कोंबडे देत. खंडू खंडोबाला नाही तर देवीला खूष करण्याचे सांगून बकरे व कोंबडे कापी.

खंडूमुळे गावात भांडणे वाढली, परस्परांवर गावकरी संशय करू लागले. लोक त्याला भीत आणि त्याचा आदर करीत.

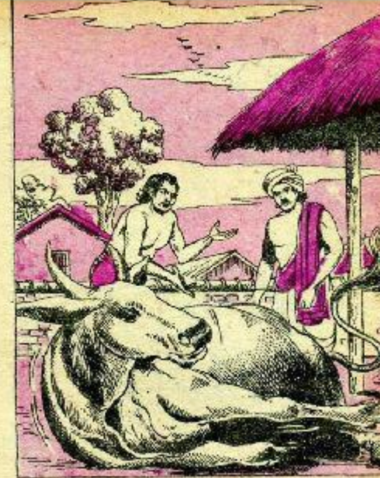
गावात रघू आणि सदू नावाचे दोघे मित्र होते. त्या दोघांचा खंडूच्या मंत्रतंत्रावर विश्वास नव्हता. दोघे शेजारी शेजारी रहात. रघूला व्यवहार चांगला कळे. सदूचा स्वभाव जात्याच भोळा होता. रघू सदूला आपल्या धाकट्या भावासारखा मानी. कोणी त्याला फसवू नये याची तो काळजी वाही. गोविंदचा मंत्रतंत्रावर विश्वास नसला तरी, कां कोणास ठाऊक त्याला मनात मंत्रातंत्राची व लहान मोठ्या देवांची फार भीती वाटे.

खंडूने ते चांगले ओळखले होते. त्याला हेदेखील चांगले माहीत होते की रघूमुळेच सदू दूरदूर राहतो. तेव्हां दोघांमध्ये भांडण लावण्याचे त्याने मनाशी ठरविले. एकजण जाळ्यात सापडला की दुसरा आपोआप येईल असे त्याला वाटले. म्हणून एके दिवशी रात्री खंडूने कोणाच्या नजरेस पडल्याशिवाय कसलातरी पाला गोविंदच्या बैलाला खायला घातला.

उजाडण्याच्या सुमारास बैलाचे पोट फुगून आले आणि बैल धापा टाकू लागला.

रघूकडे धावला. रघूने येऊन बैलाला पाहिले व म्हणाला–"तुला भिण्याचं मुळीच कारण नाही. बैलाने काही तरी खाल्ले आहे, संध्याकाळपर्यंत बरा होईल." असे सांगून त्याने बैलाला दोन भांडी चिंचेचे पाणी पाजले.

परंतु सदूचे तेवढ्यावर समाधान झाले नाही. तो प्रत्येकाला सल्ला विचारू लागला. कारण त्या बैलावरच त्याची शेतीभाती सर्वस्वी अवलंबून होती. त्याने फार मोठी रक्कम देऊन तो बैल विकत घेतला होता. म्हणून काय वाटेल ते करून बैलाला वांचविण्याच्या खटपटीत तो होता.

खंडूचा एक साथीदार सदूच्या घरी येऊन व बैलाची ती अवस्था पाहून सहानुभूती दाखवीत म्हणाला–"बाबा रे! तू इतका बेफिकीर कसा? औषधी वनस्पती देऊन बरा होण्यासारखा का हा आजार आहे? कोणी तरी मंत्र टाकून तुझ्या बैलाची ही अवस्था केली आहे. तू जाऊन खंडूला भेट. त्यानेच वांचविला तर बैल वांचेल, नाही तर संध्याकाळपर्यंत काय होईल सांगता येणार नाही. पर्वाच नाही का गणूचा बैल असाच पोट फुगून पडला होता! त्याला खंडूनेच तर वांचविले."

सदूला जास्त विचार करायला वेळच नव्हता. तो खंडूच्या घरी धावला आणि विनवण्या करू लागला–"खंडू, काय वाटेल ते कर आणि माझ्या बैलाला वांचव."

खंडूला आपला तोरा दाखवायला चांगली संधी मिळाली. म्हणाला–"बाबारे! तुझा माझ्यावर विश्वास नाही. मी काही सांगितलं तर तू माझी थट्टा उडविशील!"

"नाही रे बाबा! असे बोलून मला लाजवू नकोस. मी पहिल्यानेच तुझ्याकडे धावायला हवे होते. तू आला असतास तर माझा बैल आतापर्यंत उठून उभा राहिला असता." सदू म्हणाला.

खंडूने सर्वज्ञ असल्यासारखा आव आणून विचारले–"तू काय म्हणालास, तुझा बैल उभा रहात नाही आणि बसल्यावर

स्वंय करीत नाही? नक्कीच कोणीतरी काहीतरी गडबड केली आहे. चल मी येतो आणि काय भानगड आहे त्याच्या मुळालाच हात घालतो." असे म्हणत आपली पिशवी घेऊन व बरोबर आणखी काही जरूरी वस्तू घेऊन खंडू सदूच्या बरोबर निघाला.

खंडूने बैलाला पाहिले. त्याच्या शेपटीचा एक केस उपटून काहीतरी मंत्र म्हटला. आणि आश्चर्यं म्हणजे खंडूच्या हातातला केस गरगर फिरून गोळीसारखा गोल झाला. ते पाहून सदूचे सर्वांग हादरले.

"पाहिलेस सदू! तू थोडा उशीर केला असतास तर तुझा बैल वांचला नसता. आतां भिण्याचं मुळीच कारण नाही. उद्यां

मी आपलं नाव बदलून देईन. मी देतो त्या दोन गोळ्या तू बैलाला खायला घाल. संध्याकाळ पर्यंत तो उभा राहील." असे सांगून खंडूने सदूच्या हातात दोन गोळ्या दिल्या. रात्री काय करायचे ते त्याने सदूच्या कानात सांगून ठेवले.

काळोख पडल्यावर खंडू सदूच्या घरी आला. डोक्यावरचे केस पिंजारलेले होते. कपाळाला भस्म व हळद लावलेली होती. दारे बंद करविली, रांगोळी घालवून त्या जागी एक दिवा लावून ठेवला. नंतर लिंबू व कोहळा कापून तो मंत्र म्हणू लागला– "ह्राम ह्रीम!" आणि रांगोळी घातली होती तेथे पद्मासन घालून करून बसला.

आतां सदूला वाटू लागले, खंडू कोणी सामान्य माणूस नाही. कोणीतरी योगी किंवा महापुरुष आहे. आपण आजवर रघूच्या नादी लागून खंडूचा अपमान करीत राहलो ही केवढी मोठी चूक केली!

खंडू डोळे उघडून एकदम जोरजोराने ओरडून म्हणू लागला–"सदू ऊठ! फावडे घेऊन माझ्याबरोबर चल!" नंतर तो सदूच्या परसात गेला. ईशान्येकडील एका जागी काही हुडकल्यासारखे करून त्या जागी खणायला सांगितले. सदूने डोळे मिटून त्या आज्ञेचे पालन केले.

एक मडके निघाले. त्यात कवड्या, केसांची एक बाहुली आणि तीन वाळलेली लिंबे निघाली.

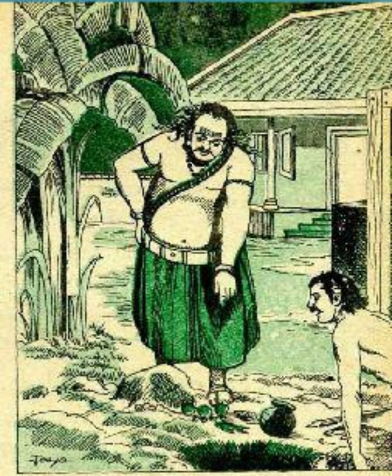
"पाहिलेस सदू! तुझा बैल आणि दुसरी गुरे या वाळक्या लिंबांसारखी वाळून गेली असती!" खंडू म्हणाला.

ते पाहून सदू म्हणाला–"कोणाचे हे काम आहे? ऐकू दे मला!"

"सदू! अरे वेड्या हे विचारण्याची गरज नाही. तुझा माझ्या बोलण्यावर विश्वास होणार नाही, परंतु सांगतो, हे सर्व काम तुझ्या मित्राचे, रघूचे आहे!" खंडूने शांत स्वरात उत्तर दिले.

सदूचा खंडूच्या बोलण्यावर विश्वास बसला नसता. परंतु खंडूने दाखविलेला पुरावा त्याच्या डोळ्यासमोर होता. त्याला वाटले खंडू म्हणतो ते खरे असेल कदाचित!

खंडू पुढे म्हणाला–"कोणाचे का हे काम असेना, ते मागाहून पहा. पहिल्याने बैलाला वांचविण्याचा उपाय कर. एका बळीची व्यवस्था लगेच झाली पाहिजे. कोणतातरी बकरा आणून भागायचे नाही. बकरा काळा आणि त्याच्या कपाळावर पांढरा डाग असला पाहिजे. जर तसा बकरा आणता आला नाही तर आतांपर्यंत केलेली सर्व खटपट फुकट जाईल."

"अरे, पण रात्रीच्या रात्री असा बकरा कोठून आणि कसा काय मिळणार?" सदूने निराश होऊन विचारले.

खंडूने विचार केल्याचे सोंग केले व म्हणाला–"मला थोडेसे आठवते, रघूच्या कळपात असा एक बकरा आहे.

"मी तसा बकरा मागितला तर तो मला निरनिराळे प्रश्न विचारील. दुसरं असं की तो बकरा देईलच असे तरी निश्चित कसे सांगता येईल?" सदूने आपल्या मनातली शंका सांगून टाकली.

"रघू मागून देईल असे वाटले होय तुला? तुला त्याच्या नजरेआड तो आणावा लागेल. कसा ते तू पाहून घे!" खंडू

म्हणाला. परंतु चोरी करायला सदूचे मन धजेना. तो घाबरून गेला.

खंडू त्याला धीर देण्यासाठी आणि रघू विरुद्ध मनात विष कालवण्याच्या हेतूने म्हणाला–"मला बोलायचे नव्हते ते आतां बोलल्याशिवाय गत्यंतर नाही. तुझ्या या दोन हजार रुपये किंमतीच्या बैलाला ठार करण्यासाठी रघूने घाट घातला होता. त्या बैलासाठी रघूचा गळा कापावा लागला तरी त्यात पाप नाही."

सदूने आपले मन घट्ट केले. रघूच्या आवारात मागच्या बाजूने शिरला आणि मुकाट्याने त्या बकऱ्याला उचलून बाहेर खंडूसमोर आणून ठेवला. खंडूने लगेच त्याचा बळी खंडोबाला दिला.

घराबाहेर ओटीवर बसला असता त्याला खंडू सदूच्या घरातून बाहेर पडत असतांना दिसला. त्याचे शिष्य कापलेला बकरा उचलून घेऊन पाठोपाठ निघालेले दिसले.

शेवटी सदूदेखील या लबाडाच्या जाळ्यात फसला म्हणावयाचा, रघूला वाईट वाटले.

थोड्या वेळाने त्याचा बकरा नाहीसा झाल्याचे रघूला कळले. तेव्हां त्याला खरी गोष्ट कळली. रघूने खंडूची लबाडी चवाठ्यावर आणल्या शिवाय त्याचा खेळ-खंडोबा थांबणार नाही असा विचार करून काय करायचे ते ठरविले.

बसलेल्या बैलाला पाहून म्हणाला–"अरे सदू! पाहिलेस ही सर्व म्हाळसाबाईची कृपा आहे. मी त्या मातेजवळ नवस केला होता की तुझा बैल बरा झाला तर मी आपला हा बकरा बळी देऊन व तिला प्रसन्न करीन. परंतु मध्यंतरी लबाडी झाली. रात्री कोणीतरी माझा बकरा चोरून नेला. म्हाळसा रागावली तर माझ्या कळपात एक देखील बकरा वांचणार नाही." असे सांगून त्याने घाबरून गोंधळून गेल्याचे सोंग केले.

म्हाळसाबाईचे नाव ऐकून सदू घाबरला. कांपऱ्या हातांनी रघूचा हात धरून म्हणाला–"दादा! रात्री ती चोरी मीच केली होती रे! मला माफ कर! मातेचा राग शांत करायला काही उपाय असेल तर कर. असे सांगून त्याने घडलेली गोष्ट अथपासून इतिपर्यंत सांगून टाकली.

रघू हंसत म्हणाला–"वेड्या! तुझ्या तोंडी सर्व माहिती काढून घेण्यासाठी हे सर्व नाटक केले होते. मंत्रांतंत्रांनी होणाऱ्या या गोष्टी नाहीत. पाहू तर दे तुझ्या बैलाच्या शेणात काय आहे?"

सदूने शेण आणून रघूसमोर ठेवले. रघूने लक्षपूर्वक ते पाहिले. त्यात तो विषारी पाला निघाला. बैलाला कोणीतरी तो पाला खायला घातला असावा असे सदूने सांगितले. कारण बैल दिवसभरात कोठे बाहेर चरायला गेला नव्हता.

रघूने सदूला समजावून सांगितले, ही सर्व लबाडी त्या खंडूची आहे. आपली मैत्री फोडण्यासाठी त्याने हा सर्व कारभार केला आहे. तेव्हां सदूचे डोळे उघडले.

रघू सदूला म्हणाला–"तू संध्याकाळ-पर्यंत थांब! मी त्याचा कट उघडकीला आणतो. तू चौघांपांच जणांना तयार ठेव."

त्यानंतर रघू खंडूच्या घरी धावला. त्याच्या विनवाण्या करीत म्हणाला–"खंडू! आता तूच मला हात दिलास तर मी वांचणार! दोन दिवस झाले, माझी

गाय दूध देत नाहीशी झाली आहे. वासराला तोंड लावूं देत नाही कांसेला. माझ्या म्हशी पाण्याला तोंड लावीत नाहीत. माझा एक बकरा रात्रीच्या रात्री नाहीसा झाला. हे सर्व पाहून माझ्या घरावर कोणीतरी मंत्र टाकल्यासारखा वाटतो आहे मला. एकदां येऊन पहा तरी!"

रघूला सुद्धा आपल्या जाळ्यात आलेला पाहून खंडूला खूप आनंद झाला. तो त्याच्याबरोबर निघाला.

सर्व स्थिती पाहून खंडू त्याला म्हणाला– "मला सुद्धा हा कोणीतरी मंत्र टाकल्या-सारखा दिसतो आहे! याची तोड आहे माझ्याकडे. उद्यां रात्रीपर्यंत सर्व ठीक करून दाखवितो, तु बेफिकीर रहा!" असे सांगून खंडू घरी निघून गेला.

त्या दिवशी मध्यरात्रीच्या सुमारास रघूच्या मागच्या बाजूला परसात स्वत: रघु, सदू आणि आणखी चार जण एकाजागी लपून बसून राहले. खंडू काळा बुरखा पांघरून भिंतीवरून उडी मारून आला अ[illegible] एका जागी [illegible] लागला त्याच वे[illegible] यमदूतासारखे सहा जण त्याच्या चारीबाजूला जाऊन उभे राहले. खंडू पळण्याचा यत्न करू लागला.

रघूने दरडावून विचारले–"काय रे खंड्या! बरोबर मडके आणलं आहेस नाही का?" असे म्हणत त्याने खंडूच्या तोंडावरचा बुरखा ओढला. मडके निसटून खाली पडले. त्यातल्या कवड्या, केसाची बाहुली आणि वाळकी लिंबे खाली पडली.

सदूने रागाने खंडूला एक मुस्कुटात देऊन विचारले–"काय रे लुच्चा! हा काय धंदा चालविला आहेस?" खंडूने रघूचे पाय धरले. रघूने खंडूचे हातपाय बांधले आणि दुसऱ्या दिवशी सर्व गांव-कऱ्यांना बोलावून सर्वांसमक्ष खंडूच्या तोंडी त्याच्या कृत्याचे वर्णन बोलविले.

गांवकऱ्यांनी त्याला खूप बडविले. त्या दिवसापासून खंडूचा खेळखंडोबा कायमचा बंद झाला.

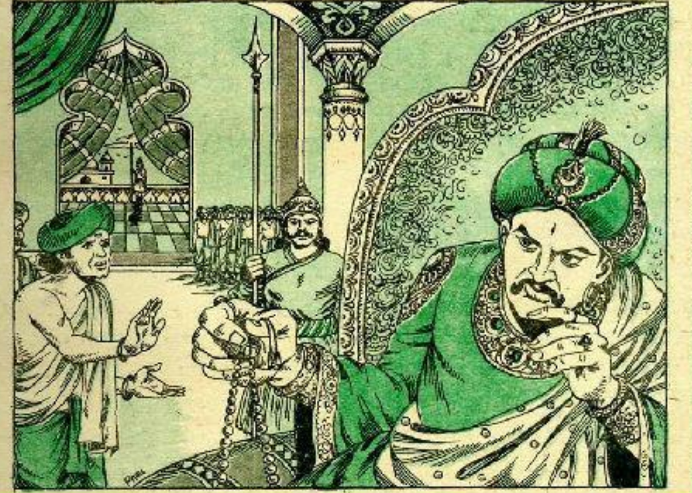
निरुपयोगी सत्कार

कांचीपूरचा राजा कांचनवर्मा हा आपल्या राज्यातल्या कवी आणि कलाकारांना दरवर्षी सत्कार करून त्यांना काहीतरी वस्तू सत्कारार्थ देत असे. त्या वस्तूवर राजाची मुद्रा असे. ती वस्तू राजाने दिलेला मान म्हणून स्वत:जवळ बाळगावयाची असे. ती विकायला मनाई होती.

एकदां कांचनवर्माने वेदशर्मा नांवाच्या एका विद्वान ब्राह्मणाला आपला कंठहार सत्कार म्हणून दिला. दररोज अर्धे पोटी झोपणाऱ्या त्या ब्राह्मणाने राजाला निवेदन केले– "महाराज, हा निरुपयोगी सत्कार कशाला? मला याची गरज नाही!"

राजाला आश्चर्य वाटले व रागही आला. त्याने ब्राह्मणाला कारण विचारले. वेदशर्मा आपल्या दारिद्र्यावस्थेचे वर्णन करून सांगितले.

तेव्हां राजाला कळले की तो विद्वानांचा जो सत्कार करतो त्याचा उपयोग त्यांना फारसा होत नसतो. फक्त राजाचा थोरपणाच प्रदर्शित होतो. तेव्हांपासून राजाने सत्कार करते वेळी द्यायची वस्तू उपयोगी पडेल अशी द्यायला सुरवात केली.

पुनर्जन्म

रामभाऊंनी आपल्या आयुष्यात अनेक तऱ्हेचे अनुभव मिळविले होते. ऐन तारुण्यात त्यांनी एका जादुगाराच्या हाताखाली नोकरी केली होती. त्यापूर्वी एका फोटोग्राफराकडे ते कामाला होते. पुढे काही दिवस एका औषधांच्या दुकानात काम केले. अशातऱ्हेने नोकरी करून त्यांनी जे चार पैसे जमविले होते त्या भांडवलावर स्वत: एक औषधाचे दुकान काढले.

रामभाऊंना पन्नासावे वर्ष लागले तेव्हां कॉलऱ्याच्या साथीत त्यांच्या घरची सर्व मंडळी एक एक करून परलोकी गेली. रामभाऊंचे मन विटल आणि त्यांनी भगवी वस्त्रे धारण करून एकतारा हाती घेतला आणि ईशचिंतनात पुढील आयुष्य घालविले.

एकदां फिरत फिरत ते एका गावाच्या वेशीवर पोचले तेव्हां सोसाट्याच्या वाऱ्यापाठोपाठ धुळीचे लोट आकाशात उडू लागले. म्हणून ते एका झोपडीत येऊन निवाऱ्यासाठी उभे राहले. ती झोपडी स्मशानात प्रेते जाळायला येणाऱ्यांस उभे रहायला बांधलेली होती. काळोख पडू लागला होता. रामभाऊंनी झोपडीतून बाहेर कोणी आहे का पाहिले. त्यांना एका तिरडीवर एक प्रेत दिसले. जवळपास कोणी माणूस दिसला नाही. प्रेताबरोबर आलेली मंडळी बहुतेक लाकडे आणायला गेली असावीत.

रामभाऊंची नजर प्रेतावर होती. त्या बाजूने त्यांना खाकरल्याचा आवाज ऐकू आला आणि त्या पाठोपाठ ते प्रेत हालू लागल्यासारखे दिसले. दुसरा कोणी असता तर ते दृश्य पाहून घाबरून पळून गेला असता. परंतु रामभाऊ धीट होते. त्यांनी जवळ जाऊन पाहिले. तिरडीवर बांधलेली व्यक्ती स्वत:ला सोडवून घेण्यासाठी धडपड [illegible] आपल्या पिशवीतून चाकू काढून दोऱ्या कापून काढल्या. ती व्यक्ती उठून बसली व आश्चर्यचकित नजरेने चहूकडे पाहू लागली.

रामभाऊंनी त्या व्यक्तीला विचारले—
"कोण तू?"

तो तीस वर्षांचा एक तरुण युवक होता. त्याचे नांव होते श्यामू. तो त्या गावातला एक शेतकरी होता. शेतात काम करीत असतां सकाळी त्याला एक साप चावला होता. मांत्रिकाने मंत्र घातला एवढेच त्याला माहीत होते. पुढे काय झाले त्याला माहीत नव्हते.

वादळ थांबले आणि लोक कंदील घेऊन स्मशानाकडे येत असलेले दिसले. रामभाऊंनी श्यामूला झोपडीत बोलावून नेले.

तिरडी रिकामी पाहून लोक घाबरले. त्यांना वाटले की भुतांनी प्रेत उचलून नेले असावे. आतां तेथे उभे राहण्याची कोणाची छाती नव्हती. बरोबर आणलेली लाकडे तेथेच टाकून लोकांनी गावाची वाट धरली.

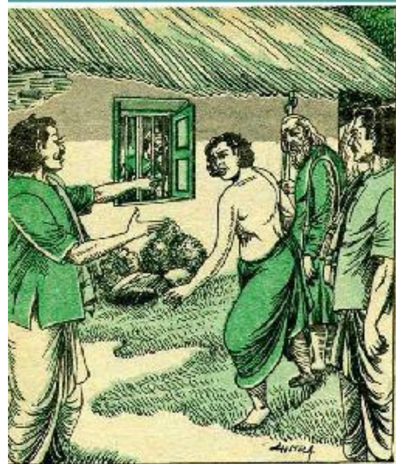
"ही सर्व मंडळी मूर्ख व भितरी दिसत आहेत. तुला थोडे बरे वाटले म्हणजे मी तुझ्याबरोबर गावात येईन तुला घरी पोचवीन." रामभाऊ म्हणाले.

"घरी गेल्यावर काय होणार कोण जाणे? मी जिवंत झालो नसतो तर बरे झाले असते. माझी आई, बायको व मुले मला घरात पाऊल टाकू देतील की नाही शंका आहे. मला सर्व भूत समजून पिटाळून लावतील. मी काय करू, मला कळत नाही." श्यामू रडक्या स्वरात म्हणाला.

"तू मुळीच घाबरू नकोस, मी आहे ना तुझ्या मदतीला! तुला कोणी जवळ येऊ दिले नाही तर मी आहे ना तुझ्या पाठीशी. आपण दोघे कीर्तन भजन करीत तीर्थयात्रा करू." रामभाऊ म्हणाले.

उजाडल्यावर रामभाऊ श्यामूला घेऊन गावात गेले. नवऱ्याला जिवंत चालत येत

असलेला पाहून श्यामूची बायको भय चकित होऊन पाहू लागली. तिने घाबरून ओरडत दार लावून घेतले.

"पाहिलंत, मी जिवंत झाल्याचा काय फायदा झाला?" श्यामू रडक्या स्वरात म्हणाला.

"ते मी पाहून घेईन. तू बेफिकीर रहा!" रामभाऊंनी श्यामूला धीर दिला.

थोड्या वेळाने एकाएकी एक खिडकी उघडली. श्यामूच्या आईने भीतभीत बाहेर डोकावून पाहिले. श्यामूने आईकडे उत्कंठेने पाहिले तेव्हां ती हात जोडून त्याला म्हणाली–"ए भुता! तू आम्हांला त्रास द्यायला कशाला आला आहेस? श्यामूच्या चांगले श्राद्ध करून पिंडदान करू. म्हणून आमच्या वर दया कर, आम्हांला उगाच त्रास देऊ नकोस."

रामभाऊंनी पुढे येऊन तिची समजूत घालण्याचा यत्न करण्याच्या हेतूने म्हटले–"बाई, हा तुमचा मुलगा श्यामूच आहे, त्याचे भूत नाही. देवाच्या कृपेने त्याला पुनर्जन्म मिळाला आहे. मी म्हणतो ते अगदी खरे आहे, माझ्या बोलण्यावर विश्वास करा."

गावकऱ्यांनी रामभाऊला विचारले–"कसा विश्वास करायचा हो तुमच्या बोलण्यावर? काल रात्री याच्या मढ्याला भुते खात होती, आम्ही आपल्या डोळ्यांनी पाहिले."

"आई, मी तुझा लाडका मुलगा श्यामू आहे. मला पुनर्जन्म मिळाला. मला तुझ्या पदराखाली राहू दे, घराबाहेर काढू नकोस." श्यामू आर्जवा करीत म्हणाला. परंतु आईचे मन अंधविश्वासाने भरले असल्यामुळे विरघळले नाही.

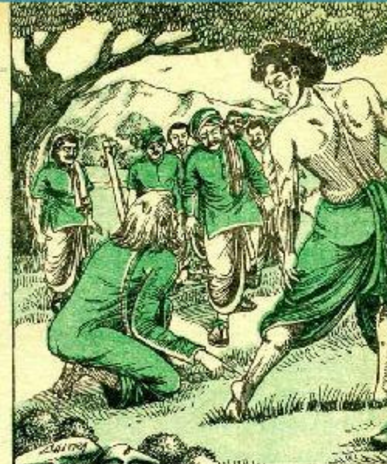
मध्यंतरी तेथे लोकांची गर्दी जमली. परंतु ते भीतीमुळे दूर उभे राहून गंमत पहात होते. त्यांच्यात गावप्रमुखही होता. श्यामूने त्याच्याजवळ आर्जवा करीत म्हटले की त्याला त्याच्या कुटुंबाबरोबर सुखाने द्यावी.

परंतु गावप्रमुख शंका करीत म्हणाला–"तुझ्या अंगात भूत नाही याचे प्रमाण काय? नाही तर मेलेला माणूस कधी जिवंत होतो का?"

तोपर्यंत श्यामूच्या घरची सर्व मंडळी दार उघडून व्हरांड्यात येऊन उभी राहली होती. ती भयचकित मुद्रेने श्यामूकडे पहात होती.

रामभाऊंनी गांवकऱ्यांची अनेक प्रकारे समजूत घालण्याचा प्रयत्न केला. तो थोड्या गंभीर स्वरात म्हणाला–"समजा, एखाद्या भुताने श्यामूच्या अंगात प्रवेश केला असेल तर त्यापासून तसे मोठे नुकसान काय होणार आहे? मी तांत्रिक आहे, भूत उतरविणे हा माझा धंदा आहे. तुम्हांला वाटत असेल की श्यामूच्या अंगात भूत शिरून त्याच्याकडून बोलवीत करवीत आहे तर मी ते खोटे असल्याचे सिद्ध करून दाखवितो. तुम्हांला माहीत आहे ना की प्रेताच्या अंगातून रक्त वहात नाही. त्याच्या अंगातून रक्त वाहू लागले तर तो प्रेत नसून जिवंत माणूस आहे, हे तुम्हांला कबूल करावे लागेल."

त्यानंतर रामभाऊ श्यामूच्या पायाजवळ जाऊन बसले. जेथे साप चावला होता, तेथे रक्त गोठले होते. ते गोठलेले रक्त

दाबून काढून टाकल्यावर तेथून रक्ताचा एक थेंब बाहेर आला. ते दाखवून रामभाऊ गावप्रमुखाला म्हणाले–"यावरून हे सिद्ध झाले की श्यामू तुमच्या आमच्यासारखा एक जिवंत माणूस आहे. परंतु माझ्या मनात तुमच्यासारखीच थोडी शंका आहे की कदाचित एखादे भूत याच्या अंगात शिरले असेल. उद्या शनिवार आहे मंत्रातंत्राला चांगला दिवस आहे. तोंपर्यंत मी श्यामूला आपल्याजवळ शिवालयात ठेवून घेतो.

रामभाऊ म्हणाले ते गांवप्रमुखाबरोबर गावकऱ्यांनी मान्य केले.

त्यानंतर रामभाऊ श्यामूला बरोबर घेऊन शिवालयात निघून गेले. मंत्रतंत्र करण्या-

साठी लागणारी सामुग्री एक मडके, वाळलेले गवत, कांबळे वगैरे आणि गुप्तपणे औषधाच्या दुकानातून टिंक्चर आयोडिन, फोटोचे सामान विकणाऱ्या दुकानातून तुरटीचे काही तुकडे घेतले. त्याने एक स्वच्छ पांढरे फडके काडीच्या मदतीने आयोडिन मध्ये बुडविले आणि वाळवून घेतले. ते फडके अगदी काळे पडले होते. नंतर एका मडक्यात पाणी घालून त्यात तुरटी विरघळवून घेतली. हे सर्व गुप्तपणे करण्यात आले.

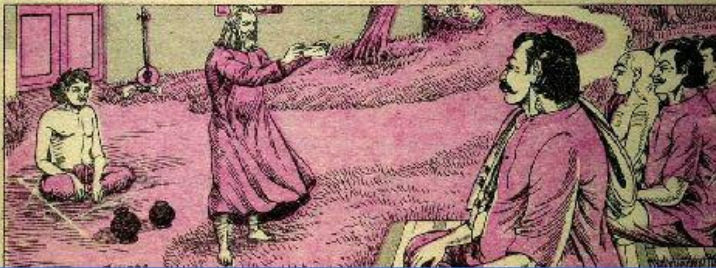
दुसऱ्या दिवशी श्यामूच्या अंगातले भूत पळविण्याचा प्रयोग सुरू झाला. श्यामूला सर्वांच्या घोळक्याच्या मधोमध बसविण्यात आले. त्याच्या जवळ पाणी भरलेल्या दोन घागरी ठेवण्यात आल्या. त्यांपैकी एकीत तुरटी विरघळविलेले पाणी होते. रामभाऊंनी श्यामूसमोर बसून मंत्रपाठ सुरू केला. तासभर मंत्रपाठ झाल्यावर रामभाऊ म्हणाले—"आतां या घागरीतले पाणी मंत्रवलेले आहे. या पाण्याची परीक्षा क

सर्व प्रकारची घाण स्वच्छ करू शकते."

त्यानंतर रामभाऊंनी श्यामूच्या कपड्यात ठेवलेले काळे फडके काढले. एक काचेचा पेला मागवून तो तुरटीच्या पाण्यात बुडविला. नंतर त्या पाण्यात ते काळे फडके हळूच सरकवले. फडक्याचा काळा-रंग हळूहळू जाऊ लागला आणि फडके स्वच्छ पांढरे झाले आणि अशा तऱ्हेने मंत्रवलेल्या पाण्याची गोष्ट सर्वांना पटली.

"तुम्ही, मंत्रवलेल्या पाण्याचा महिमा पाहिलाच आहे. तेव्हां या पाण्याने श्यामूला आंघोळ घालून घेतली तर तो शुद्ध होईल. असे सांगून दुसऱ्या घागरीतले पाणी श्यामूच्या अंगावर ओतले. त्या पाण्याने आंघोळ झाल्याने श्यामूला सामान्य माणूस म्हणून गांवकऱ्यांनी मान्य केले.

रामभाऊंनी पूर्वी औषधांच्या व फोटोग्राफरच्या दुकानात काम केले असल्यामुळे आयोडिन व तुरटीचे गुणधर्म त्यांना माहीत होते.

मनःशांती

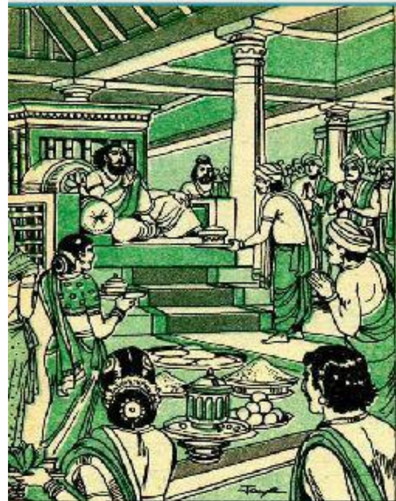
फार पूर्वी रघुनाथराव नामक एक श्रीमंत गृहस्थ एका गावी रहात असत. त्यांना साठावे वर्ष लागण्याच्या सुमारास त्यांच्या कुटुंबातली सर्व माणसे देवाघरी गेली. त्यांचे संसारापासून मन विटले आणि त्यांनी आपली सर्व इस्टेट खर्च करून गावाच्या उन्नतीसाठी अनेक कामे केली. नंतर त्यांनी वानप्रस्थाश्रमात प्रवेश केला आणि जंगलात एकांत स्थानी एका तलावाच्या शेजारी एक झोपडी बांधली आणि कंदमूलफलाहार करून शांतिपूर्वक राहू लागले.

एके दिवशी त्या जागी एक विचित्र गोष्ट घडली. रघुनाथराव एका झाडावरची फळे काढीत होते. तेव्हां एक वाघ त्यांच्या अगदी जवळून अंगाला घासूनच पुढे निघून गेला. त्याच्या आधी थोडा वेळ वाघाची डरकाळी ऐकून एक लाकूडफोड्या घाबरून झाडावर चढून बसला होता. त्याने ते दृश्य पाहिले.

त्या घटनेचा लाकूडफोड्याच्या मनावर फार परिणाम झाला. तो झाडावरून उतरून त्यांच्या पायां पडला व म्हणाला—"महात्मन्! मी एक गरीब लाकूडफोड्या आहे. कुटुंब फार मोठे आहे. सर्वांना अर्धपोटी झोपावे लागते. काही मुक्तीचा मार्ग सांगावा!"

रघुनाथरावांनी प्रेमाने त्या लाकूडफोड्याला समजावून सांगितले, बाबा रे! तू मेहनत करीत रहा, देवाची तुझ्यावर कृपा होईल. मुक्तीची फिकीर कशाला?

लाकूडफोड्याने शेजारच्या गावी जाऊन जंगलात त्याने पाहिलेले दृश्य वर्णन करून सांगितले. त्या दिवसापासून रघुनाथरावांच्या दर्शनासाठी गावकरी येऊ लागले. रघुनाथरावांची कीर्ती पंचक्रोशीत पसरली.

रघुनाथरावांनी मन:शांतीसाठी वनवासाश्रम स्वीकारला होता. परंतु त्यांना गोरगरिबांचे दु:ख आणि प्रश्न ऐकून घ्यावे लागू लागले. प्रजेने त्यांना राघवेंद्रस्वामी म्हणायला सुरवात केली आणि देवासारखी त्यांची पूजा करू लागले.

एके दिवशी दूरच्या गावाहून श्यामसुंदर व कांता नावाची नवराबायको राघवेंद्रस्वामींच्या दर्शनासाठी निघाली. थोडे अंतर चालून गेल्यावर तीर्थयात्रा करणाऱ्यांचे सोंग करून जाणारे चोर त्यांना भेटले. श्यामसुंदरला व त्याची वाढलेली दाढी पाहून चोरांच्या मनात एक विचार आला. ती नवराबायको उपाशी होती हे

खाद्यपदार्थ काढले व दोघांना खायला दिले. नंतर त्यांना दोघांना भगवीवस्त्रे परिधान करावयास सांगितली आणि स्वत: भगवीवस्त्रे धारण केली.

त्याच दिवशी चोरांनी त्या प्रदेशात एक लहानसा आश्रम स्थापन केला. श्यामसुंदर राघवेंद्रस्वामींचा पट्टशिष्य असल्याचे जाहीर केले. श्यामसुंदरने त्या गोष्टीस नकार दिला तेव्हां चोरांनी त्याला ठार केले जाईल असे धमकावून गप्प केले. चोरांनी या नव्या गुरूचे आपण शिष्य असल्याचे सांगून जवळपासच्या खेडोपाडी खूप प्रचार केला.

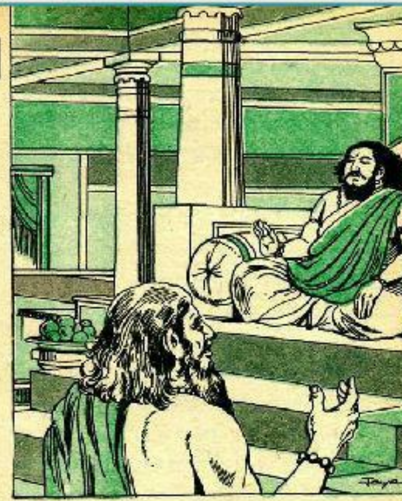
श्यामसुंदरचा आश्रम राघवेंद्रस्वामींच्या आश्रमापासून त्याच वाटेवर पुष्कळ दूर होता. म्हणून जे लोक राघवेंद्रस्वामींच्या दर्शनार्थ जाऊ शकले नाहीत ते त्यांच्या पट्टशिष्याच्या दर्शनासाठी येऊ लागले. चोरांनी श्यामसुंदरला थोडीशी हातचलाखी शिकवून तयार केले. श्यामसुंदर नुसता हातावर हात चोळून भस्म विभूती करून दाखवू लागला. तोंडाने वदल्याबरोबर शिवलिंगाची सृष्टी होऊ लागली. हे सर्व चमत्कार पाहून भक्तांचा विश्वास वाढत गेला. श्यामसुंदरलाच लोक राघवेंद्रस्वामीचा अवतार मानून मोठमोठ्या रकमा भेट म्हणून देऊ लागले. चोरांना चोरी लूट-

व मिळकतीचा वाटला.

हळूहळू जाहीर होऊ लागले की थोरल्या राघवेंद्रस्वामीपेक्षां छोट्या राघवेंद्रस्वामींचा महिमाच जास्त थोर आहे. म्हणून खोल जंगलात राहणाऱ्या खऱ्या राघवेंद्रस्वामीपेक्षां तोतया राघवेंद्रस्वामीचा मानमरातब वाढू लागला.

राघवेंद्रस्वामींना संशय येऊ लागला की, कोणी तरी त्यांच्या नावाचा दुरुपयोग करून प्रजेला फसवीत आहे. ते स्वत: 'स्वामी' झाले असले तरी त्यांनी कधी कोणाला फसविले नाही. हा तोतया 'स्वामी' कोण निघाला आहे, ते कळावे म्हणून राघवेंद्रस्वामी पहाटे उठून श्यामसुंदरच्या आश्रमाकडे निघाले. चोरांनी राघवेंद्रस्वामींना पूर्वी कधी पाहिले नव्हते म्हणून त्यांना इतर भक्तांसारखाच कोणी तरी नवा भक्त असावा असे समजून त्यांनी राघवेंद्रस्वामींचे अत्यंत आदरपूर्वक स्वागत केले.

श्यामसुंदरने आपल्या महिमेचे काही चमत्कार करून दाखवून प्रदर्शन केले. सर्व भक्त निघून गेल्यावर राघवेंद्रस्वामी एकांतात बराच वेळ श्यामसुंदरशी बोलले. श्यामसुंदरने स्वत: स्वामी असल्याचा आव आणून राघवेंद्रस्वामींच्या सर्व प्रश्नांची उत्तरे दिली.

राघवेंद्रस्वामींनी त्याला विचारले– "महात्मन्! मी आपले गुरुवर्य श्री राघवेंद्रस्वामी यांच्याविषयीं जास्त कळावे म्हणून आलों आहे."

श्यामसुंदरने डोळेमिटून गंभीर स्वरात उत्तर दिले–"बेटा! मी त्यांच्याविषयीं काय सांगू? ते एक थोर विभूती,एक तपस्वी आहेत. त्यांना देवाचा साक्षात्कार झाला आहे."

"आपण त्यांचा आश्रम कोठे आहे, तेथे कसे जायचे वगैरेची माहिती देऊ शकाल का?" राघवेंद्रस्वामींनी विचारले.

"वेड्या, त्यांच्या जन्मसमयींच एक आकाशवाणी झाली. तिने जन्मत:च त्यांना 'राघवेंद्रस्वामी' हे नाव दिले. ते ढोंगी

साधू नाहीत, एक लोकोत्तर सिद्धपुरुष आहेत." श्यामसुंदरने उत्तर दिले.

राघवेंद्रस्वामीने श्यामसुंदरला विचारले– "कितीदिवसांपूर्वी आपल्याला त्यांचे दर्शन घडले?"

"त्यांचे दर्शन मला नित्य घडते! मनात आले की मी ध्यान करून त्यांचे दर्शन घेतो." श्यामसुंदर म्हणाला.

"तरमग मला आपण ओळखले आहे, होय ना?" राघवेंद्रस्वामींनी विचारले.

"तू कोण आहेस, बेटा?" श्यामसुंदरने संवयीप्रमाणे सहज विचारले.

"स्वामी, आपण आतांपर्यंत ज्यांची वाखाणणी करीत होता तो राघवेंद्रस्वामी मीच!" राघवेंद्रस्वामी म्हणाले.

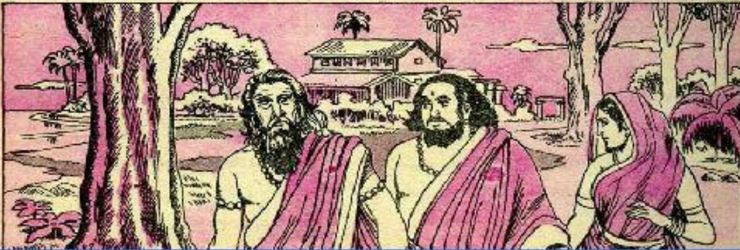
ते ऐकून श्यामसुंदर आश्चर्यचकित होऊन राघवेंद्रस्वामींकडे पाहू लागला.

"तुम्ही अशा तऱ्हेने जगाला कां फसवीत आहां?" राघवेंद्रस्वामींनी विचारले.

श्यामसुंदरने वस्तुस्थितीचे वर्णन करून चोरांच्या जाळ्यात तो कसा सापडला सर्व खडोबा असल्याचे सांगून टाकले. चोरांच्या तावडीतून सुटका मिळाली तर त्याला आनंद होईल हेदेखील त्याने सांगितले. "चोरांपासून आपल्या संरक्षणाची कोणी जबाबदारी घेतली तर आयुष्यभर त्या व्यक्तीचे उपकार मानीन." म्हणाला.

त्या दिवशी रात्री चोर दारू पिऊन बेसावधपणे लोळत पडले असतां राघवेंद्रस्वामी श्यामसुंदर व त्याची बायको दोघांसह तेथून निघून गेले. पुष्कळ दूर प्रवास केल्यानंतर ते एका मोठ्या शहरात पोचले. तेथे त्यांनी उदरनिर्वाहाचे साधन शोधले आणि पुढील आयुष्य शांतचित्ताने घालविले.

जंगलांत एकांत स्थानी राघवेंद्रस्वामींना जी मन:शांती लाभली नाही, ती त्यांना या शहरात लाभली. कारण तेथे त्यांना ओळखणारा कोणी नव्हता, त्यांची विचारपूस करणारा, काळजी वाहणारा अगर त्रास देणारा कोणी नव्हता.

महाबली हनुमान

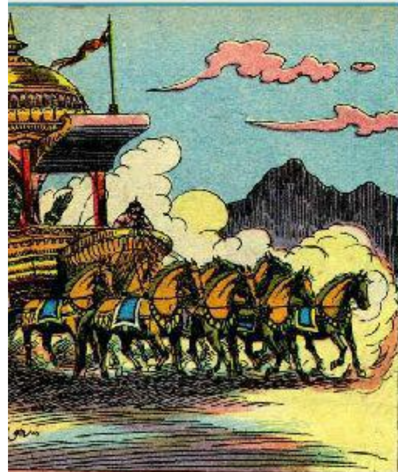
सूर्योदयाच्या सुमारास वानर सैन्य आणि राक्षसांचे सैन्य दोन्हींचे युद्ध सुरू झाले. नेहमीप्रमाणे राक्षसांनी वानरांवर बाणांचा वर्षाव सुरू केला. त्यांनी तलवार, परशु, परीघ वगैरे शस्त्रांचा प्रयोग सुरू केलेला पाहल्यावर वानरांनी राक्षसांवर वृक्ष उपटून आणि दगड, खडक जे हाती आले ते फेकायला सुरवात केली. दोन्ही पक्षांचे रक्तप्रवाह वाहू लागले आणि रणांगणावर उडत असलेली धूळ भिजून गेल्याने उडण्याची बंद झाली.

राक्षसांच्या मान्धासमोर वानरांना पाय रोवून युद्ध करणे कठीण होत असलेले पाहून रामाने धनुष्य बाण घेऊन राक्षस सैन्यात प्रवेश केला आणि राक्षसांवर अग्निबाणांचा वर्षाव सुरू केला. रामासमोर राक्षसांना उभे राहणे अशक्य झाले. रामाचे बाण कोठून कसे येत आहेत याचा अंदाजच त्यांना लागेना. फक्त बाणांचा जो परिणाम होई तोच दृष्टीस पडे. झाडे वाऱ्याने हलतांना दिसतात, परंतु वारा दिसत नाही, तशी स्थिती झाली. थोड्याच वेळात सहस्रावधी राक्षसांचा संहार झाला.

राम त्याच्याजवळ उभे असलेल्या सुग्रीव, बिभीषण, जांबवंत, हनुमंत इत्यादिकांस म्हणाला–"माझ्यासारखी शरवृष्टी करणे शंकराशिवाय इतर कोणाला जमणेंच शक्य नाही."

रणांगणावर चालू असलेल्या राक्षसांच्या संहाराची शोकवार्ता राक्षसस्त्रियांना लंकेत

३४. रामाला इंद्राचे सहाय्य

मिळाली. मेलेल्या राक्षसांत त्यांच्या पैकी अनेकांचे पती होते, पुत्र होते. त्या सर्व मोठमोठ्याने रडत होत्या. 'या सर्वाला मूळ कारण ती मूर्ख शूर्पणखा आहे असे त्या म्हणत होत्या. म्हणे, ती रामाला भुरळ घालायला गेली होती. तिचं रूप पाहून रामासारखा शूर पुरुष का भुरळणार? तिच्या गप्पा ऐकून रावण तरी कसा मूर्खासारखा जाऊन सीतेला उचलून घेऊन आला? त्यानेच नाहीका रामाशी विनाकारण वैर वाढविले? ती सीता तरी रावणाच्या म्हणण्याप्रमाणे त्याच्याशी लग्नाला तयार झाली का? सीतेला उचलून नेण्यासाठी विराधाने प्रयत्न करून स्वत:च्या जिवावर

जय होणार, रामाचे बळ व पराक्रम दोन्ही अद्याप रावणाला कळले नाहीत का?' असे म्हणत राक्षस स्त्रियां त्यांच्या पतीच्या मरणाबद्दल, मुले व भाऊ युद्धात मारले गेल्याबद्दल शोक करीत होत्या.

एका बाजूने राम वणव्यासारखा राक्षस सैन्याचा संहार करीत होता तर दुसऱ्या बाजूने रावण आपल्या बाजूच्या महोदर, महापार्श्व आणि विरूपाक्ष इत्यादींना सांगून बढाया मारीत होता–"खर राक्षसाला, कुंभकर्णाला. प्रहस्ताला, इंद्रजिताला मारणाऱ्या शत्रूचे पहा, मी एका क्षणात निर्मूलन करतो. माझे बाण पृथ्वी व आकाश सर्व सृष्टीला व्यापून टाकतील. वानरांच्या सैन्याचा वध करतो."

रावण ज्या रथात बसून येत होता त्याला आठ घोडे जुंपलेले होते. त्या रथात रावणाचे तेज भयंकर दिसत होते. त्याच्याबरोबर आपापल्या रथात बसून महापार्श्व, महोदर, विरूपाक्ष इत्यादी राक्षसवीर येत होते. शत्रूला येत असलेला पाहून राम त्वेषाने राक्षस सैन्यात शिरला आणि त्यान भयंकर युद्ध सुरू केले.

इकडून रामाने राक्षस सैन्याचा संहार सुरू केलेला पाहून रावणाने तिकडून वानरांचा संहार सुरू केला. ते पाहून

सुषेणावर टाकला व स्वत: भयंकर युद्ध करण्याचे ठरवून जयघोष करीत राक्षसांवर तुटून पडला. त्याने अनेक राक्षसांचा वध केला आणि तसाच पुढे निघाला.

ते पाहून विरूपाक्ष जवळच एक हत्ती होता त्याच्यावर चढून वानर सैन्यात शिरला. वानरसैन्याच्या आघाडीलाच त्याला सुग्रीव भेटला. वीरूपाक्षने शरवृष्टी करून सुग्रीवाला बेजार केले. तेव्हां सुग्रीवाने चिडून जाऊन एक झाडच मुळापासून उपटले व त्या झाडाने विरूपाक्ष चढला होता त्या हत्तीला झोडपायला सुरवात केली. त्या हल्लयासमोर उभा न राहू शकल्याने हत्ती मागे सरकत शेवटी जमिनीवर लोळू लागला. विरूपाक्ष हत्तीवरून चटदिशी उतरला व हातात तलवार घेऊन सुग्रीवावर धावला. त्याने सुग्रीवावर जोराने वार केला. त्यानंतर दोघांचे परस्परांशी बराच वेळ द्वंद्वयुद्ध झाले. त्या युद्धात विरूपाक्ष रक्तबंबाळ होऊन नाकातोंडातून रक्त ओकला आणि शेवटी रणांगणावर मरून पडला.

विरूपाक्ष मरण पावल्यावर त्याच्या जागी वानरसैन्याविरुद्ध रावणाने महोदरला नेमले. महोदर वानरांचा वध करीत

झपाट्याने पुढे येऊ लागलेला पाहून सुग्रीवाने एक परीघ सापडले ते उचलून महोदरच्या रथाच्या घोड्यावर फेंकले आणि त्यांचा वध केला. महोदर चिडून जाऊन रथावरून खाली उडी मारून एक गदा घेऊन आला.

परंतु सुग्रीवाने लवकरच एक परीघ फेंकून महोदरच्या हातातील गदा फोडून टाकली. त्यानंतर दोघांचे मुष्टियुद्ध सुरू झाले. परंतु थोड्या वेळाने दोघे दमून गेले. त्यानंतर दोघांनी जे शस्त्र हाती आले ते उचलून परस्परांवर हल्ला सुरू केला. परंतु इतक्यात महोदरच्या हातातली तलवार सुग्रीवाच्या हातातल्या ढालेत अडकली. त्या

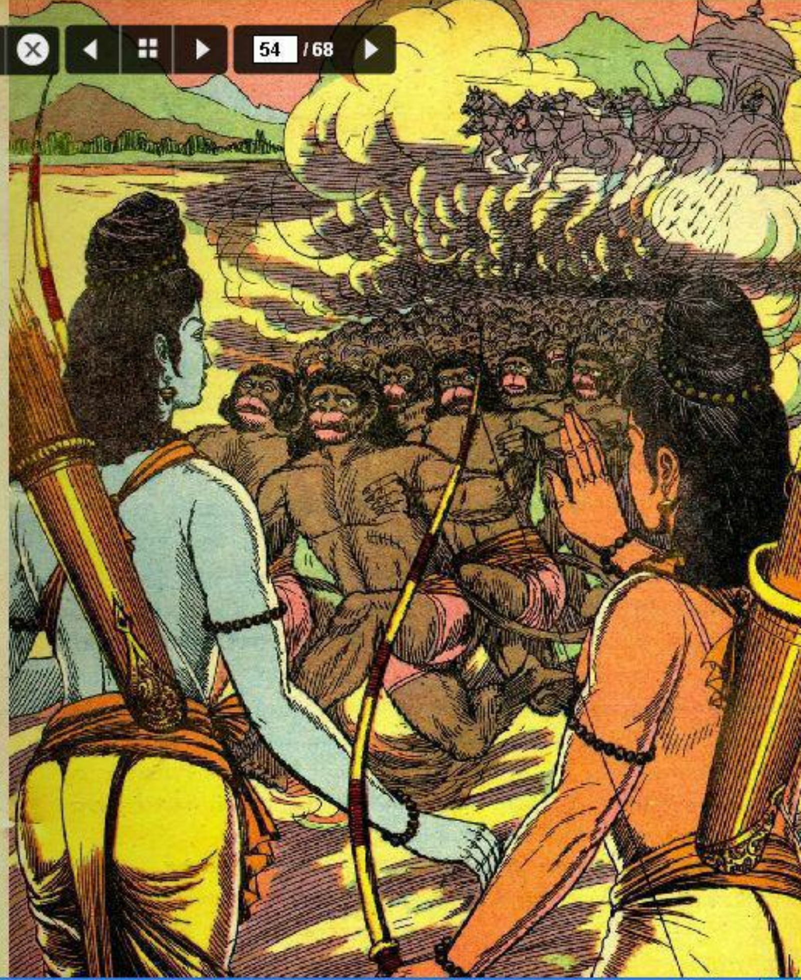
संधीचा फायदा घेऊन सुग्रीवाने आपल्या हातातल्या तलवारीने महोदरचे डोके छाटून टाकले.

मध्यंतरी महापार्श्व अंगदाच्या वानर सैन्यावर तुटून पडला आणि वानरांचा संहार करू लागला. ते पाहून अंगद सतापला व त्याने सोन्याची मूठ असलेले एक मोठे पोलादी मुदगल उचलून विरूपाक्षावर फेकले. ते लागतांच विरूपाक्ष व त्याचा सारथी बेशुद्ध होऊन खाली पडले. त्याच वेळी गवाक्ष व जांबुवंत तेथे आले व त्यांनी मोठमोठे खडक फेंकून महापार्श्वांचा रथ तोडून त्याचा चक्काचूर केला आणि त्याच्या घोड्यांना ठार केले.

त्याने गवाक्ष आणि जांबुवंतावर बाण सोडायला सुरवात केली. ते पाहून अंगद स्वत:ला आवरू शकला नाही. उग्र रूप घेऊन त्याने दुरूनच एक परिघ फेंकले आणि जवळ जाऊन महापार्श्वशी थोडा वेळ युद्ध केले आणि शेवटी महापार्श्वच्या छातीत एक मुष्टिप्रहार केला आणि त्याला ठार केले.

त्यानंतर रावणाने स्वत: युद्धाचे नेतृत्व करण्याचे ठरविले. त्याने वानरवीरांशी युद्ध करण्याचे टाळून त्यांचा मूळ पुढारी असा जो राम त्याच्याशीच युद्ध करावयाचे ठरविले. रामावर चालून जातांना त्याने तामसास्त्र वानरसैन्यावर सोडले. ते एक भयंकर व प्रचंड असे अस्त्र होते. ते सोडल्यामुळे वानरांचे फार मोठे नुकसान झाले. ते घाबरून जाऊन वाट फुटेल तिकडे पळू लागले. ते पाहून राम युद्धाला तयार होऊन पुढे आला. त्याच्याबरोबर अर्थातच लक्ष्मणही होताच.

रावणावर प्रथम लक्ष्मणानेच शरवृष्टी केली. परंतु रावणाने त्याचे बाण वाटेतच खंडित केले आणि रामाकडे वळून त्याच्यावर बाणांचा वर्षाव सुरू केला. रामाने आपल्या बाणांनी ते बाण प्रतिबाण सोडून

तोडून टाकले. दोघां मध्ये घनघोर युद्ध सुरू झाले. दोघे परस्परांच्या अस्त्रप्रहाराचे प्रत्युत्तर देत होते.

रावणाने रामावर असुरास्त्राचा प्रयोग केला. ते एक भयंकर अस्त्र होते. त्याला उत्तर म्हणून रामाने आग्नेयास्त्राचा प्रयोग करून असुरास्त्राचा ध्वंस केला. ते पाहून सुग्रीव वगैरे वानरवीरांनी आनंदाने रामाचा जयघोष केला.

त्यानंतर रावणाने रौद्रास्त्राचा प्रयोग केला. रामाने गांधर्वास्त्राचा प्रयोग करून त्याचा ध्वंस केला. रावणाने सौरास्त्राचा प्रयोग केला. रामाने ते देखील खंडित केले.

...र दोघांत सामान्य बाणांचे धनुर्द्वंद्व झाले. रामाने तीक्ष्ण बाणांनी रावणाचे शरीर क्षत विक्षत केले. नंतर रामाने काही वेळ विश्रांती घेतली.

तेव्हां लक्ष्मण पुढे आला. त्याने बाण सोडून रावणाचा झेंडा तोडून खाली पाडला, रावणाच्या सारथ्याचा शिरच्छेद केला आणि रावणाच्या धनुष्याचे तुकडे तुकडे करून टाकले.

लक्ष्मण थांबल्यावर बिभीषण पुढे झाला. त्याने गदाप्रहार करून रावणाचे रथाश्व ठार केले. रावणाने बिभीषणावर चिडून जाऊन रथातून खाली उडी टाकली आणि बिभीषणावर एक अस्त्र सोडले. बिभीषणाने एक बाण सोडून मध्येच त्या अस्त्राचे तीन तुकडे करून टाकले.

आतां मात्र रावण फारच संतापला. त्याने एक भयंकर अस्त्र बिभीषणावर टाकण्यासाठी काढले. त्याच वेळी लक्ष्मण बिभीषणाच्या पुढे जाऊन उभा राहिला. त्याने रावण ते अस्त्र सोडण्याच्या बेतात असतां त्या पूर्वी शरवृष्टी करून रावणाला बाणांनी झांकून टाकले.

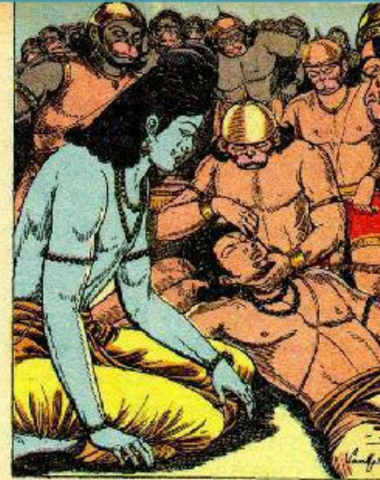
रावण लक्ष्मणाला म्हणाला–"तू मध्ये पडलास, तेव्हां बिभीषणाऐवजी हे अस्त्र मी तुझ्यावरच टाकतो. हे अस्त्र तुझे प्राण हरण करून परतेल." असे म्हणत रावणाने ते अस्त्र लक्ष्मणावर टाकले.

रामाने त्या अस्त्राला शाप दिला–"तू व्यर्थ होशील!" म्हणून ते अस्त्र लक्ष्मणाच्या छातीत अगदी हळू लागले. लक्ष्मण बेशुद्ध होऊन पडला. ते अस्त्र लक्ष्मणाच्या शरीरातून पार जाऊन जमिनीवर पडले. रामाने चिडून जाऊन व दुःखाने ते अस्त्र उचलून मोडून फेंकून दिले. मध्यंतरी रावण थांबल्याशिवाय रामावर शरवृष्टी करीतच होता. परंतु रामाने त्यांच्याकडे दुर्लक्ष करून लक्ष्मणाला उचलले व हनुमंताला आणि सुग्रीवाला म्हणाला–"तुम्ही लक्ष्मणाकडे लक्ष द्या. आतां रावणाचा शेवट केल्याशिवाय भागणार नाही!"

परंतु लक्ष्मणाला शक्ति लागलेली पाहून रामाचा युद्धोत्साह थोडा कमी झाला होता. ते पाहून सुषेण रामाला म्हणाला–"लक्ष्मण फक्त बेशुद्ध झाला आहे. तू फार काळजी करण्याचे कारण नाही."

नंतर तो हनुमानाला म्हणाला–"तू पूर्वी घेऊन आलेला औषधी पर्वत दक्षिण पर्वताच्या शिखरावर आहे. ती औषधी जाऊन घेऊन ये. आपण लक्ष्मणाला वांचविले पाहिजे.

हनुमान औषधीच्या पर्वतावर गेला. परंतु जी बूटी पाहिजे होती ती ओळखतां न आल्यामुळे तो पर्वताचे दक्षिण शिखर

उपटून उचलून घेऊन आला. तो सुषेणाला म्हणाला–"तू म्हणालास ती बूटी मला काय कळणार? म्हणून ते पर्वतशिखरच उचलून घेऊन आलो आहे. तुला पाहिजे ते वनस्पती काढून घे!"

सुषेणाने हनुमंताची पाठ थोपटली व त्याला पाहिजे होती ती औषधी बूटी काढली. नंतर त्याने त्या औषधी पाल्याचा रस काढून लक्ष्मणाच्या नाकात सोडला. लक्ष्मण लगेच झोपेतून जागा झाल्यासारखा शुद्धीवर येऊन उठून बसला.

रामाच्या डोळ्यात आनंदाश्रू आले. लक्ष्मणाला पोटाशी आवळून तो म्हणाला–"लक्ष्मणा! तुझा पुनर्जन्म झाला. तू जर

खरोखरच मेला असतास तर मला सीतेची काय गरज होती, आणि या युद्धाची तरी गरज काय होती? माझ्या नशिबानेच तू जिवंत झालास."

"दादा! तू असे दुर्बल मनाने बोलणे बरोबर नाही. रावणाचा वध करून बिभीषणाला लंकेचे राज्य देण्याचे तू वचन दिले होतेस. माझ्यासाठी निराश होण्याचे कारणच नाही. काय वाटेल ते करून तू वचन दिल्याप्रमाणे रावणाचा वध कर आणि बिभीषणाला दिलेल्या वचनाचे पालन कर. सूर्यास्त होण्यापूर्वी रावणाचा वध झाला पाहिजे, अशी माझी इच्छा आहे." लक्ष्मण म्हणाला.

लक्ष्मणाने ते म्हटल्याबरोबर रामाने आपले धनुष्य हाती घेऊन रावणावर बाणांचा वर्षाव सुरू केला.

रामरावणांच्या या युद्धांत एका गोष्टीची उणीव दिसून आली. रावण रथात बसून युद्ध करीत होता आणि राम जमिनीवर उभा राहून युद्ध करीत होता.

ती उणीव भरून काढण्यासाठी इंद्राने आपला सारथी मातली याला आपला रथ देऊन भूलोकी पाठविले. त्या रथावर सोन्याचे नक्षीकाम केलेले होते. अनेक घंटा लावलेल्या होत्या. वैडूर्याचा दांडा होता. तो रथ सूर्याच्या रथासारखा चकाकत होता. तो रथ घेऊन मातली रामाजवळ येऊन म्हणाला.

"रामा! तुझ्या विजयाची इच्छा आणि आशीर्वादासह देवेंद्राने हा रथ तुझ्याकडे पाठविला आहे. या रथाबरोबर इंद्राने आपले धनुष्य, कवच, बाण आणि अस्त्रे पाठविली आहेत. पूर्वी इंद्राने याच रथात बसून मी सारथ्य करीत असतां दानवांचा संहार केला होता. आतां तू या रथात बसून रावणाचा वध कर."

मातली म्हणाला ते ऐकून रामाने त्या रथाला प्रदक्षिणा घातली व नमस्कार करून त्यात बसला. त्यानंतर रामरावणांचे पाहणारांना चकित करून सोडणारे भयंकर युद्ध झाले.

संथाळांचे बंड

सुंदरवन नावाच्या प्रदेशातून गंगानदी अनेक धारा होऊन वहात समुद्राला मिळते. तो प्रदेश म्हणजे एक घनदाट अरण्य आहे. ते जंगल सुप्रसिद्ध अशा बंगाली वाघांचे आणि नद्यांतल्या मगरींचे घर आहे.

हे अरण्यच संथाळ नावाच्या आदिवासी जातीचे निवासस्थान आहे. हे लोक अरण्यातले सर्व धोके व संकटे सहन करून जीवन घालवीत आले होते. संथाळ परगणा या नावे ओळखला जाणाऱ्या प्रदेशापासून वीरभूमपर्यंतच्या प्रदेशात या जातीचे लोक वस्ती करून रहात आहेत.

१८३८ पर्यंत हे संथाळ जातीचे लोक ज्या जमिनीवर लागवड करीत त्या जमिनीचा कर म्हणून दोन हजार रुपये जमिनदारांना देत आले. परंतु इंग्रजांनी ईस्ट इंडिया कंपनी या नावाने हा प्रदेश बळकावल्यानंतर हा कर चव्वेचाळीस हजार करण्यात आला. कर न भरणाऱ्या संथाळांवर जमिनदार आणि पोलीस शिपाई एक होऊन फार अत्याचार करू लागले.

हे अत्याचार असह्य झाले तेव्हां संथाळ बंड करायला सिद्ध झाले. सन् १८५७ साली जे शिपायांचे बंड झाले त्याच्या आधी दोन वर्षे संथाळांनी देवाच्या प्रभुत्वाशिवाय आणखी कोणाचे ही प्रभुत्व आम्ही स्वीकारणार नाही अशी दवंडी पिटवून कंपनीच्या दफ्तरांना आगी लावल्या व ते पूर्ण स्वतंत्र झाल्याचे जाहीर केले.

ईस्टइंडिया कंपनीच्या सैनिकांनी संथाळांच्या वस्त्या ज्या अरण्यात होत्या त्या प्रदेशाला वेढा दिला. परंतु संथाळ रहात त्या वस्त्या शोधून काढणे सोपे नव्हते. शिपाई उंच झाडांवर चढून झाडीत जेथून धूर वर येतांना दिसे त्या जागी संथाळांची वस्ती असावी असे समजून त्या गांवांवर हल्ले चढवीत.

संथाळांना भयभीत करून सोडण्यासाठी कंपनीच्या शिपायांनी एका क्रूर पद्धतीचा अवलंब केला. डाग लावून खुणा केलेल्या हत्तींना दारू पाजून त्या मदोन्मत्त हत्तींच्या झुंडी संथाळांच्या गावावर सोडू लागले. ऐन वेळी पळून जाणे अशक्य झाल्यामुळे संथाळांची बायका मुले हत्तींच्या पायाखाली चिरडून पटापट मरू

बंडखोर संथाळांनी तीर कमान घेऊन शिपायांना नामोहरम केले. शत्रूला पाठ दाखवायची नाही अशी त्यांनी कठिण प्रतिज्ञा केली. कंपनीच्या शिपायांच्या बंदुकीच्या गोळ्यांसमोर संथाळांचे तीर निरुपयोगी ठरले. शेकडो संथाळ प्राणास मुकले.

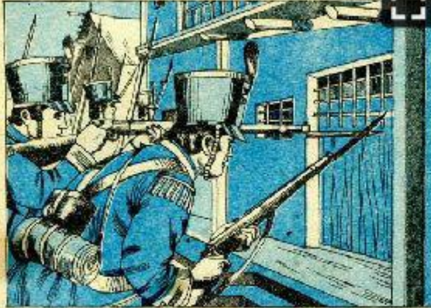

शेवटी शिपायांनी संथाळांचे मुख्य केंद्र अशा एका गावाला वेढा घातला. तेथल्या एका घराच्या आवाराच्या भिंतीआडून शेकडों बाण एकाएकी शिपायांवर आदळले आणि पुष्कळ शिपाई हताहत झाले.

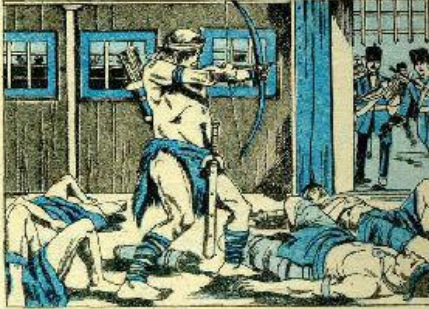
शेवटी शिपाई त्या घराजवळच्या झाडांवर चढून तेथून बंदुकीने गोळ्या झाडू लागले. त्यांचे उत्तर म्हणून त्या घरातून 'सूं सूं' करीत बाण येऊन शिपायांवर पडू लागले.

शिपायांनी तसाच गोळीबार सुरू ठेवला आणि शेकडो हजारो गोळ्या त्या घरावर झाडल्या. हळूहळू घराच्या बाजूने त्यांच्यावर येणाऱ्या बाणांची संख्या कमी होऊ लागली आणि शेवटी एकाच एका बाणाचा मारा होत असल्याचे दिसून आले. सैनिक झाडावरून उतरून घराला गराडा घालून ओरडू लागले " मरण या !"

आणखी थोड्या वेळाने तो एकुलता एक येणारा बाणसुद्धा यायचा थांबला. घरात पूर्ण स्तब्धता झाली. सैनिक दारे फोडून आत शिरले. तेथे संथाळांच्या प्रेतांचे ढीग पडलेले होते. काही जण फार जखमी होऊन मृत्यूच्या दारात उभे होते. परंतु त्यांच्या मध्ये एक म्हातारा माणूस उभा होता. त्याच्या डाव्या हाताला बंदुकीचे गोळी लागून तो जखमी झाला होता.

सैनिक त्याला कैद करण्यासाठी पुढे येताच त्या वृद्धसैनिकाने तलवार उपसून हात पोचू शकला त्यांची कत्तल केली. सैनिक हा:हाकार करीत बाहेर पळून गेले. त्यांनी दुरून गोळी झाडून त्याला ठार केले.

अशा तऱ्हेने संथाळांचे बंड अत्यंत क्रूरपणाने चिरडून टाकण्यात आले. परंतु हे बंड भारतीय स्वातंत्र्याच्या लढ्याच्या इतिहासात अत्यंत महत्त्वाची घटना म्हणून नमूद झाले.

गोष्ट मथळा चढाओढ

या गोष्टीला उत्तम मथळा सुचवून रु. २५ मिळवा!

?

आपल्या भाकड गाईला आठवड्याच्या बाजारात विकून यायला अवंतीला त्याच्या बायकोने सांगितल्यावर तो गाईला घेऊन आठवड्याच्या बाजारात गेला आणि "ही गाय दूध देत नाही, मारकी आहे, विकायची आहे, घेता का हो!" असा ओरडत हिंडू लागला.

अर्थातच ती गाय विकत घ्यायला कोणी आला नाही.

एक हुशार माणूस ते सर्व पाहून व अवंतीचा भोळसटपणा ओळखून त्याच्या जवळ येऊन म्हणाला–"मी विकून दाखवितो तुझी गाय, पहा!"

तो ओरडू लागला–"ही गाय साधु गाय आहे, मारीत नाही, दहा शेर दूध देते. स्वस्तात पडेल. वेळ टळली तर मिळणार नाही!"

ते ऐकून अवंती म्हणाला–"माझी गाय साधु होऊन, मारकी न राहता दहा शेर दूध दररोज देते आहे तर मी ती कशाला विकू? ही गाय मलाच द्या!"

★ ★ ★

वरील गोष्टीला उपयुक्त होईल असा एक सुंदर मथळा विचार करून एका कार्डावर स्वतःच्या पत्त्यासह लिहून "गोष्ट मथळा चढाओढ", 'चांदोबा', चंदामामा प्रकाशन, २ व ३ आर्काट रोड, वडपळणी मद्रास ६०००२६ या पत्त्यावर पाठवा.

२० सप्टेंबर १९७७ च्या आत पोस्टकार्ड पोचले पाहिजे. त्या कार्डावर 'फोटो चढाओढ परिचय' देता कामा नये.

चढाओढीचा निकाल नोव्हेंबर १९७७ च्या चांदोबात जाहीर करण्यात येईल.

जुलै महिन्यातल्या चढाओढीचा निकाल (मथळा) "दैव दुर्विलास"

नांव : कु. अनुराधा का. गावकर, २, हरी-निवास, म्हालेवाडी, मुंबई - ६८